

VERANTWOORDELIJK VOOR DE TOEKOMST

Peter Pelzer



TOEKOMST

stadssessays trancity^xvaliz

Op zoek naar een planologie van de
lange termijn

VERANTWOORDELIJK VOOR DE TOEKOMST



Op zoek naar een planologie van de
lange termijn

INHOUDSOPGAVE

EEN PLANOLOGIE VAN DE LANGE TERMIJN

PLANOLOGEN

CIJFERS EN WOORDEN

VOORSTELLINGSVERMOGEN

STURING

DOEN

EEN PLANOLOGIE VAN DE LANGE TERMIJN

Een ‘verre buitenpost’. Zo noemt de Brits-Australische filosoof Roman Krznaric de toekomst. Een plek uit het zicht, die we nogal slecht behandelen. Hij stelt:

We behandelen de toekomst als een verre buitenpost zonder mensen, waar we naar believen ecologische degradatie, technologische risico's, nucleair afval en publieke schulden kunnen lozen, en die we kunnen plunderen als we er zin in hebben.¹

Verre buitenpost. Het is een wat atypische, maar ook krachtige metafoor, omdat het de toekomst, dat gekke abstracte ding, ineens tastbaar maakt. En de metafoor wijst eveneens op een onrechtvaardigheid: in die buitenpost wonen ook mensen en dieren. Toekomstige generaties.

Waar Krznaric in algemene termen schrijft over de manier waarop de maatschappij met de toekomst omgaat ('we behandelen'), is de Zweedse klimaat-activiste Greta Thunberg gericht en persoonlijk in haar kritiek. 'We zullen *jullie* nooit vergeven', zei ze met ogen vol vuur tijdens de klimaatop van 2019 in New York. Met 'jullie' doelde Thunberg op de huidige generatie politieke leiders die veel te weinig doet aan de klimaatcrisis. Voor hen, aldus Thunberg, is economische groei belangrijker dan een leefbare planeet. Haar 'we' gaat, anders dan bij Krznaric, over jongeren en aankomende generaties, over hen die de gevolgen van deze kortzichtigheid moeten dragen.² Thunbergs voordracht deed

denken aan wat Gro Harlem Brundtland dertig jaar eerder schreef. De eveneens Scandinavische Brundtland was voorzitter van de VN-commissie die in 1987 het rapport *Our Common Future* uitbracht. Dit advies werkte het begrip duurzame ontwikkeling uit, dat volgens hen uitgaat van 'intergenerationele gelijkheid'.³ Ofwel: acties van mensen in het heden moeten geen negatief effect hebben op de bestaansmogelijkheden van mensen in de toekomst. Volgens Thunberg negeert ons huidige leiderschap precies die mensen in de toekomst.

Gelijkheid tussen generaties vereist een langetermijnperspectief. Dat betekent dat we met een beslissing in het nu de gevolgen voor de komende decennia, misschien wel eeuwen, moeten meewegen. Of zoals het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) stelt: 'Onze keuzes zullen honderden, zelfs duizenden jaren weerklinken.' Planologie is bij uitstek een vakgebied dat gaat over beslissingen met langetermijngevolgen. De aanleg van de Afsluitdijk in 1932 leidde tot een land met een groot zoetwatermeer in het hart, de nieuwe provincie Flevoland en het vertrouwen om decennia later de Deltawerken aan te leggen. We zijn er trots op en ingenieur Lely wordt alom gezien als een visionair.⁴ Maar: de onomkeerbaarheid van ruimtelijke ingrepen heeft ook een keerzijde. Als land eenmaal van functie is veranderd, is dat moeilijk terug te draaien, al is de keerzijde zichtbaar. Door de afsluiting van de Zuiderzee nam de visstand enorm af, waardoor lokale vissers op het voormalige eiland Urk verdwenen of veel verder weg moesten gaan vissen. Maar de Afsluitdijk gaan we echt niet meer doorprikken om dit terug te draaien.

Of neem de eindeloze *suburbs* in de Verenigde Staten waarin bewoners volledig afhankelijk zijn van de auto. Al zouden planners willen, zulke wijken verdichten of juist teruggeven aan de natuur is juridisch en financieel bijna onmogelijk.

Dat geldt ook voor naoorlogse stadswijken als Overvecht in Utrecht of Slotermeer in Amsterdam. Toen ze werden gebouwd, zagen de planologen en stedenbouwkundigen scheiding van functies nog als een goed idee. Denk aan: woonblokken in het groen, wegen waarin de verschillende vervoerswijzen elkaar niet tegenkomen en winkelcentra keurig apart van woningen. Inmiddels zijn we teruggekomen van dit idee van functiescheiding, maar voor aanpassing zijn een flinke zak geld, een sloophamer en heel veel geduld en overleg nodig. Deze keuze werd bijvoorbeeld gemaakt bij de herstructurering van de Amsterdamse Bijlmer, die uiteindelijk tientallen miljoenen kostte.⁵

De keuzes die we nu maken, ijlen nog vele generaties na. Dat geeft de inrichters van de ruimte een grote verantwoordelijkheid. Helaas gaat die verantwoordelijke taak niet met een glazen bol gepaard. De toekomst is onzeker en de keerzijde of het onverwachte succes van ruimtelijke ingrepen wordt vaak pas later zichtbaar. De Oostvaardersplassen waren oorspronkelijk bedoeld als industriegebied in Flevoland, maar werden uiteindelijk tot – voor Nederlandse begrippen – wilde natuur. Die onzekerheid over de toekomst heeft ruimtelijke ordenaars er nooit, zeker in Nederland, van weerhouden om wenselijke toekomst te ontwerpen. Voor het resultaat daarvan hebben we een simpel woord: een plan.



Een plan is een ‘sociale constructie van een ruimtelijke toekomst’.⁶ In de praktijk spreekt men bijvoorbeeld van omgevingsplannen die beschrijven wat er wel en niet in een bepaald gebied mag komen. Voor de meer strategische plannen wordt meestal de term ‘visie’ gebruikt, zoals in ‘omgevingsvisie’. Plannen gaan over wenselijke toekomst, over ambities, wensen en (on)mogelijkheden, en soms ook over utopieën. De

allereerste hoogleraar planologie en PvdA-ideoloog Willem Steigenga zei hierover in 1962⁷ iets moois in zijn oratie:

De utopie is een spel, echter een serieus spel.
De creatieve fantasie waaraan het spelelement inherent is, formeert de essentiële bouwstenen tot een maatschappelijk geheel.

Dit spel noemde Steigenga 'planologie', naar het begrip dat in 1929 geïntroduceerd was door Jo de Casseres. De Casseres vond dat de ontwerp-disciplines, zoals architectuur en stedenbouw, zich te veel op fysieke aspecten richtten en deze benadering moesten completeren met sociologische inzichten. Daarnaast had De Casseres het in de taal van toen al over het belang van toekomstige generaties. Dat komt mooi naar voren in onderstaand citaat. De Casseres betoogt dat een planoloog:

... combineert, analyseert, en synthetiseert, en 'toover' uit het amalgaam van feiten en cijfers, het planologisch project te voorschijn, dat bepaalt, waar vele mensen zullen wonen, waar lopen, waar werken, waar spelen, en waar zij gebracht zullen worden, wanneer zij den weg van alle stof gegaan zijn. De planoloog moet bij al zijn werk denken aan de geslachten, die na hem komen, welke immers niet dan ten koste van groote offers aan geld en goed de fouten hunner voorouders kunnen herstellen.⁸

Na de Tweede Wereldoorlog raakte de carrière van De Casseres – die door onder te duiken de holocaust overleefde, maar de rest van zijn leven sterk getraumatiseerd bleef⁹ – in het slop. Het door hem geïntroduceerde idee van planologie nam wel een grote vlucht. Dit kwam onder meer naar voren in de ambitie om plannen te maken op hogere schaalniveaus, zoals de regio en het hele land.¹⁰ Deze schaalvergroting van de plannenmakerij kreeg een zetje door de Duitse bezetter, die in 1941

de Rijksdienst voor het Nationale Plan oprichtte. Na de Tweede Wereldoorlog ging deze dienst rapporten en plannen maken voor Nederland als geheel. Een kleine twintig jaar later verscheen in 1960 de Eerste Nota Ruimtelijke Ordening, die probeerde de onstuimige groei van de Randstad en 'overig Nederland' met elkaar in balans te brengen.¹¹ De hieropvolgende Tweede Nota Ruimtelijke Ordening wordt vaak gezien als hoogtepunt in het vertrouwen in planning op nationaal niveau. Het zette de missie van een evenwichtige groei in de Randstad en andere delen van Nederland voort. Hiertoe muntte het een fascinerend begrip: 'gebundelde deconcentratie'. De Randstad moest niet dichtslibben, maar de rijksplanologen zezen de enigszins verspreide 'bundels' (later groeikernen) aan waar de groei moest plaatsvinden. Denk aan: Purmerend, Houten en Zoetermeer.

Ik heb de ambitieuze plankaart van de Tweede Nota – de 'blokjeskaart' – thuis aan de muur hangen. 'Een ruimtelijke structuurschets voor Nederland omstreeks 2000' staat eronder. Iets verderop in huis hangt het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP) uit 1934, een 'plan in hoofdzaak' gericht op het jaar 2000. In het AUP staan inschattingfouten, zoals een vliegveld voor watervliegtuigen, maar ook succesvolle of in ieder geval gerealiseerde onderdelen, zoals het Amsterdamse Bos, de Nieuwe Meer en de wijk Buitenveldert. Boven in mijn studeerkamer hangt een klassieke foto van twee ontwerpers van het AUP, Cornelis van Eesteren en Jakoba Mulder. Ze zitten samen aan een tafel waarop een stapel papieren ligt uitgestald, waarschijnlijk berekeningen en feiten. Één detail maakt dat deze foto nooit ontbreekt in een eerstejaarscollege planologie: Van Eesteren draagt een witte laboratoriumjas.¹²

Die labjas droeg Van Eesteren niet voor niets. Het was de tijd van de ivoren toren. 'Blauwdrukplanning' heten plannen als het AUP en de Tweede Nota nu.¹³ Op de universiteit leren we

onze studenten vooral de keerzijde van deze benadering, die rigide en wereldvreemd is.¹⁴ Want planologen moeten juist de straat op, voelen wat er speelt en complexe *governance*-processen doorgronden. Sinds de zogenaamde ‘communicatieve draai’ die ingezet werd in de jaren zeventig, wordt de planologie geacht met beide benen in de maatschappij te staan.¹⁵ Een planoloog hoort ‘s avonds in het buurtcentrum te staan en geeltjes te plakken. Hoewel we met deze nadruk op communicatie democratisch veel gewonnen hebben, zijn we qua visie en verbeelding veel verloren. Participatieavonden gaan vaker over het voorkomen van de aanleg van een brug of de komst van een AZC dan over de vraag welke buurt, stad of welk land we willen zijn.¹⁶



In dit essay wil ik niet betogen dat we de klok moeten terugdraaien, wél dat we het kind met het badwater hebben weggegooid. We moeten de langetermijnoriëntatie die zo kenmerkend was voor planologie heruitvinden. Deze missie komt niet voort uit nostalgie of een behoefte planners uit het verleden recht te doen, maar vanwege problemen die met een gierende vaart op ons af denderen.¹⁷ Nederland staat voor een grote ‘wederombouw’¹⁸ waarin er minder broeikasgassen moeten worden uitgestoten door de manier waarop we bouwen (bijvoorbeeld hout of modulair), hoe we ons gedragen (bijvoorbeeld plantaardiger eten en duurzamer of minder reizen) en hoe we een energiesysteem inrichten dat meer leunt op alom aanwezige maar niet altijd beschikbare energiebronnen (wind en zon). Bovendien zullen we een manier van volkshuisvesting moeten (her)uitvinden, die wonen vooral ziet als een recht, in plaats van een voortdurende ongelijkheidsmachine. En al zijn al die inspanningen succesvol, dan nog zal het klimaat blijven veranderen. Beperkte beschikbaarheid van zoetwater, wateroverlast en

op termijn waterveiligheid zijn onderwerpen die blijven. Daar moeten we als ruimtelijke ordenaars op anticiperen door ver vooruit te denken en opties open te houden voor toekomstige generaties. Waarbij niets doen aan een probleem óók een keuze is.

Niet alles kan op elke plek tot het einde der tijden, we zullen vooruit moeten denken in decennia of eeuwen en soms van functie moeten veranderen.¹⁹ Bijvoorbeeld van grasland naar water, of van 'droge natuur' zoals bos naar wonen. In een synthese van diverse eerdere studies concluderen de onderzoeksinstituten Deltares, Sweco en BoschSlabbers dat we al decennia de eigenschappen van bodem en water hebben genegeerd en daardoor nu zitten met een ruimtelijke inrichting die vanuit de natuur bezien heel onlogisch is.²⁰ Vanuit de biofysische redentie in hun essay 'Op Waterbasis' is het bijvoorbeeld helemaal niet zo gek om op de Utrechtse Heuvelrug of de Veluwe te wonen. Die zandgronden zijn prima geschikt om te bouwen. En de dennen en sparren die daar veelvuldig voorkomen, gedijen slecht in steeds droger wordende zomers. Ook socio-economisch valt er wel wat voor te zeggen, beide gebieden liggen behoorlijk centraal.

Maar cultureel is dit nogal een transitie. Hoewel deze dennen- en sparrenbossen oorspronkelijk aangeplant zijn voor de mijnen (ze groeien snel en kraken voordat ze breken als een soort natuurlijke waarschuwing), hebben natuurliefhebbers er inmiddels een band mee opgebouwd. Ik zelf ook, na een wandeling over de Heuvelrug voel ik me herboren. Ik zou me wel kunnen voorstellen dat ik me vastketen aan een boom als er plannen zijn om deze prachtige bossen plat te walsen, woningnood of niet. En ik ben niet de enige, kijk naar de strijd die Utrechters al decennia voeren om de bomen van Amelisweerd te beschermen tegen het uitdijende asfalt van de A27.

Aan de andere kant: ons vastketenen aan een brak moeras zouden we niet zo snel doen. Terwijl dat soort getijdennatuur eigenlijk heel goed bij Nederland past en qua biodiversiteit onderscheidend is; dennen- en sparrenbossen zijn er al oneindig veel in Scandinavië. Maar, zegt de tegenstander: geven we de mug en daarmee malaria niet vrij baan als we Nederland massaal gaan vermoerassen? Oftewel: het pad naar de toekomst is nooit eenduidig, de oplossing voor het ene probleem is de oorzaak van het volgende probleem. Dat maakt de toekomst ingewikkeld, maar ook oneindig fascinerend.



Toen ik de eerste versie van dit stadsessay schreef in 2020 en 2021, kregen de lange termijn en de verbeelding van een andere ruimtelijke toekomst nog betrekkelijk weinig aandacht.²¹ Dat veranderde in de jaren daarna. Het College van Rijksadviseurs, een kleine maar zichtbare groep overheidsadviseurs op het gebied van ruimtelijke ordening, architectuur, landschapsarchitectuur en stedenbouwkunde zette vol overtuiging in op de lange termijn met het credo 'De 22^e eeuw begint nu' en wijdde daar een reeks aan deelstudies aan.

Wageningen University & Research was uiterst succesvol met hun voorstel voor een natuur-inclusief Nederland in 2120. Ze kregen er media-aandacht, miljoenenfinanciering en de prestigieuze Maaskantprijs voor.

Kuiper Compagnons, een groot ruimtelijk ontwerp bureau, ontwikkelde samen met transitie-professor Jan Rotmans een 'Land met een plan', met onder meer een idee voor een groot binnenmeer, een Blauw Hart in plaats van een Groen Hart.

En als klap op vuurpijl kwam er in 2022 weer een ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke

Ordering, nadat dit onderwerp jaren weggestopt zat in verschillende ministeries. Toenmalig minister Hugo de Jonge (2022-2024) sprak met overtuiging over rentmeesterschap en het belang van regie om te voorkomen dat de ruimtelijke ordening een soort Wilde Westen wordt.²² Het gaf de nationale ruimtelijke ordening weer een bloot op de wangen, maar de institutionele basis blijft wat fragiel.²³



Gezien al deze aandacht voor de ruimtelijke toekomst van Nederland, is dit stadsessay nog wel nodig? Ik denk van wel. Het argument *dát* de lange termijn belangrijk is, zowel in het algemeen als in relatie tot de ruimte, wordt vaak en van veel kanten gemaakt. Maar doorgaans is dat een conclusie, in plaats van een startpunt van het denken. Terwijl daar de sleutel ligt volgens mij; *hóé* maken we de lange termijn belangrijker? Om die zoektocht precisie te geven onderscheid ik drie manieren waarop dit essay afwijkend of aanvullend is van al het andere ruimtelijke toekomstwerk dat al geschreven en gedaan is.

Ten eerste hebben we in het ruimtelijk debat nogal eens de neiging om het langetermijndenken gelijk te stellen met ruimtelijk ontwerp. Vaak in combinatie met verbeeldingsinstrumenten van hun voorkeur, kaarten of *renderings*, stellen ontwerpers allerlei mogelijke of wenselijke ruimtelijke toekomst voor. De kaart van Nederland is daarbij meestal het startpunt. Deze stortvloed aan visualisaties is waardevol, maar ook onvolledig. Zoals Maarten Hajer en ik het in een opiniestuk ietwat provocerend stelden: 'De toekomst vraagt om meer dan plaatjes.'²⁴ In dit essay komen ruimtelijk ontwerpers geregeld langs; zij zijn cruciaal maar hebben zeker niet het monopolie op de toekomst. Dat vereist een tocht langs veel meer disciplines en praktijken – en in het bijzonder de kruisbestuiving daartussen.

Ten tweede zijn gesprekken over de toekomst meestal groots en meeslepend, maar ook nogal losgezongen van allerlei beslissingen in het nu. Dan wordt het maken van een toekomstscenario een vorm van escapisme, in plaats van dat het iets in gang zet. In dit essay probeer ik tevens te onderzoeken hoe de toekomst op allerlei manieren al verstopt zit in hoe we dingen doen, hoe we praten en welke hulpmiddelen we gebruiken. Met andere woorden: ik benader planologie als een vorm van 'gegronde verbeelding'.²⁵ Zonder daarmee overigens te stellen dat verbeelding altijd gegrond moet zijn. Soms is het juist ongegronde verbeelding, bijvoorbeeld een artistieke interventie, die je wereldbeeld doet kantelen.

Ten derde is de toekomst nooit af en moeten we erover blijven nadenken en erop reflecteren. Met dit essay probeer ik dit voortdurende denken over de toekomst te stimuleren. Dat gaat over eindbeelden, maar ook over de wegen ernaartoe. Deze manier van denken sluit aan op het idee van veranderen, zoals in Nederland uitgewerkt door onder meer Marjolijn Haasnoot.²⁶ We hebben in de ruimtelijke ordening nogal eens de neiging de toekomst als een stip op de horizon neer te zetten. Maar eigenlijk is een metrokaart een minstens zo bruikbare metafoor, een beeld waarin we in kaart brengen welke paden er naar de toekomst zijn en wanneer en waar er overstapstationnetjes zijn. De crux daarin is om te grote overstapkosten te voorkomen. Dus als we voorzien dat regenbuien extremer worden, zorg dat er polders beschikbaar zijn die in de toekomst ook als wateropslag kunnen dienen. En het is nu onmogelijk in te schatten hoe we werken in de toekomst. Wat doen we thuis en wat elders en wat neemt technologie over? Met die onzekerheden kunnen we bij het ontwerpen van een wijk rekening houden, door panden te bouwen die kunnen meebewegen met behoeften, van wonen naar werk en weer terug.



De definitie van planologie en planoloog verschilt per context. Voor wetenschappers is het een academisch vakgebied, voor journalisten en andere publicisten is de planoloog een bruikbare schuldige als niet helemaal duidelijk is wie iets precies gedaan heeft en voor niet-ingewijden zal de planoloog toch vooral het beeld oproepen van een ambtenaar die je voorstel voor een dakkapel afkeurt. Met de Vlamingen delen we een taal, maar ‘planoloog’ bezigen ze daar niet. Men spreekt daar enkel van ‘ruimtelijke planner’. In dit essay sluit ik me aan bij de definitie van planologie uit het tekstboek van Spit en Zoete.²⁷ In parafrase:

Planologie houdt zich bezig met de strategische organisatie van verwachtingen en hoop. Hoop op een betere toekomst. De kern van de denkwijze: (ver) in de toekomst kijken, discussie stimuleren, via een zoekproces een gewenste toekomstrichting formuleren en het huidige handelen in dat toekomstperspectief plaatsen.

Zo’n planologie vind je in professionele contexten, zoals bij overheden, projectontwikkelaars, adviesbureaus en ontwerpstudio’s. Maar ook bewonersorganisaties en belangengroepen doen belangrijk planologisch werk. Daarnaast is er het werk op onderzoeksinstituten, hogescholen en universiteiten, waar de inslag vaak wat bedachtzamer en reflectiever is. Het gaat er niet om of iemand zichzelf planoloog noemt, maar of iemand planologisch doet.

We hebben planologie nodig om een (ruimtelijk) antwoord op de klimaatcrisis te formuleren, maar ook om richting te geven aan de toekomstige woonbehoefte, digitalisering en het verdelingsvraagstuk. In vergelijking met het 1966 van de Tweede Nota is het speelveld veel drukker geworden. Er zijn allerlei actoren die een deelbelang in

de ruimte verdedigen, van de veevoederindustrie tot defensie, van grondeigenaren met ontwikkelambities tot de industrie. En natuurlijk heel veel Nederlanders die vooral niet willen dat er iets in hun achtertuin verandert. Tussen al die luidruchtige claims klinkt de lange termijn maar zachtjes. De planologie is alleen maar belangrijker geworden, maar heeft wat mij betreft niet de maatschappelijke positie die daarbij hoort.

Dit essay pleit voor een (her)waardering van die maatschappelijke positie. Dat begint met een zoektocht naar hoe een planologie van de lange termijn eruit zou kunnen zien. Dat gebeurt als volgt. Eerst bespreek ik de stam der *planologen*. Een bescheiden cultuurverkenning, waarin ik vooral probeer te snappen welke rol langetermijndenken in het werk van planologen speelt en wat er beter kan. Vervolgens ga ik in op twee dimensies die de context bepalen waarin planologen werken: *cijfers en woorden*. Daarna analyseer ik *voorstellingsvermogen* als een cruciaal maar niet onproblematisch onderdeel van een planologie van de lange termijn. Vervolgens de vraag hóé verandering werkt in de ruimtelijke ordening, en omdat ik ervan uitga dat planologie altijd redeneert vanuit een intentie of wens, doe ik dat vanuit het begrip *sturing*. Ik verken een aantal ideeën waarmee we sturing voor de lange termijn kunnen versterken. Het essay eindigt met een korte slotreflectie over wat je als lezer van dit essay met de lange termijn kunt doen.

PLANOLOGEN

Ik groeide op in Castricum, een Noord-Hollands dorp waar polders en duinen in elkaar overgaan. Op de middelbare school fietsten we op zonnige dagen na het laatste lesuur naar het strand. Het was een tochtje van ongeveer twintig minuten, dwars door de duinen. Soms gingen we stiekem zwemmen in één van de drinkwatermeertjes in de duinen. Daaraan kwam abrupt een einde toen een boswachter ons betrapte. We kwamen er met een preek vanaf.

Terwijl ik dit schrijf, vijftientwintig jaar later, besef ik pas hoe bijzonder het decor is van deze jeugdhervormingen. In de meertjes wordt water gefilterd dat met lange pijpleidingen uit het IJsselmeer wordt aangevoerd. De drinkwatermeertjes zorgen ervoor dat er nauwelijks bebouwing is toegestaan. Terwijl zoet water door zandlagen sijpelt, wordt zout water juist buitengehouden. In Noord-Holland is de duinenrij op zijn breedst; van een kilometer of drie bij Castricum tot nog iets breder in Zuid-Kennemerland en Schoorl. Ooit enkel bedoeld als beschermende buffer tegen het wassende water, nu ook natuurgebied. Bijzonder in Castricum is bovendien dat er nauwelijks bebouwing direct aan het strand is, terwijl er elders in Nederland geregeld 'Belgische toestanden' zijn - denk aan de boulevards van Zandvoort of Scheveningen.

Mijn aandacht was gelijk gewekt toen ik een advertentie zag voor een planoloog in Castricum.²⁸ Zouden ze een hoeder van de lange termijn zoeken, die de duinen en kust nog eens honderd jaar ging beschermen? De advertentietekst luidde (lees dit even goed):

Jij bent de verbindende schakel tussen inwoners en ondernemers en de gemeentes. Wanneer zij een vergunningaanvraag doen die afwijkt, bijvoorbeeld omdat die niet past binnen het huidige bestemmingsplan, onderzoek jij wat er mogelijk is. Uiteraard kom je daarbij soms ook voor uitdagende situaties te staan. Elk plan heeft immers voor- en tegenstanders. Gelukkig kun je rekenen op de deskundigheid van diverse collega's en specialisten. Je gaat met alle betrokkenen om tafel en brengt uiteindelijk een gedegen advies uit aan het bestuur. Met een beetje geluk zijn binnen een paar jaar de eerste resultaten van je werk al zichtbaar in het landschap. Mooier kan niet, toch?

Die laatste zin valt te betwisten. Er valt veel op bestemmingsplannen af te dingen, maar ze zijn uiteindelijk gestolde publieke belangen.²⁹ In een vacaturetekst al de suggestie doen om ervan af te wijken is op zijn minst wonderlijk. Eigenlijk zou een planoloog er ook trots op moeten zijn dat de resultaten níét zichtbaar zijn in het landschap, omdat natuur is behouden of omdat de effecten pas na decennia duidelijk worden. Ze zouden een hoeder van de lange termijn moeten zoeken. Een alternatieve vacaturetekst zou kunnen zijn:

Jij bent de hoeder van de lange termijn. Dat houdt je altijd in het oog wanneer er een vergunningsaanvraag binnenkomt. Uiteraard kom je daarbij soms ook voor uitdagende situaties te staan. Elk plan heeft immers voor- en tegenstanders. Gelukkig kun je rekenen op de deskundigheid van diverse collega's en specialisten, die net als jij het langetermijnbelang in het oog houden. Je gaat met alle betrokkenen om tafel en brengt uiteindelijk een gedegen advies uit aan het bestuur. Met een beetje geluk zien je kleinkinderen de resultaten van je werk in het landschap. Mooier kan niet, toch?



Op een feestje ontstaat er niet direct een kringetje van belangstellenden als je vertelt dat je planoloog bent. Het stereotype: saaie pennenlikkers die innovatieve ontwikkelingen vooral tegenhouden en wollige taal gebruiken. In Engeland is deze reputatie nog een slag stoffiger dan in Nederland. In het boek *The Planner* van de Britse schrijver Tom Campbell komt dit mooi naar voren. Hoofdpersoon James is een wat droge maar goed geïnformeerde planoloog, die het publiek belang dient in een Londense buitenwijk. Hij valt echter voor het snelle en flitsende leven van nieuwe vrienden uit de City en wordt daarmee een speelbal van commerciële belangen. Het is al te laat als James beseft hoe belangrijk en eervol het vak van planoloog eigenlijk is.

In een stuk van *The Guardian* getiteld 'For the sake of our cities, it's time to make town planning cool again' geeft Schrijver Tom Campbell meer duiding. Hij betreurt het dat architectuur en urbanisme nu sexy en spannend zijn, maar dat planologen nog steeds saai gevonden worden. Zonde, want juist planologen zijn nodig om publieke belangen te dienen en niet verstrikt te raken in deelbelangen.

Tijdens mijn promotieonderzoek in 2012 interviewde ik een Amsterdamse planoloog, Koos van Zanen. Hij werkte toen aan de Structuurvisie Amsterdam 2040.³⁰ Van Zanen beschreef de rol van de planoloog beeldend:

Een planoloog rijgt een grote satéprikker door allerlei brokjes kennis, beelden en belangen en maakt daar een samenhangend verhaal van.

Ik vind het een rake metafoor. Van Zanens satéprikker brengt verschillende belangen en inzichten samen. Vergelijkbaar eigenlijk met de wat minder pakkende frase die in de mond van

vrijwel elke planoloog bestorven ligt: ‘We moeten een integrale afweging maken.’ De term integraal komt van het Latijnse *integer*, wat geheel betekent. In een integrale afweging worden alle deelbelangen afgewogen en tot een geheel gesmeed. Zo beschreef de te vroeg overleden Groningse hoogleraar Henk Voogd het in zijn klassieke tekstboek *Facetten van de planologie*.³¹ Een planoloog is:

...integrerend in termen van kennis, doelen en acties. Een planoloog behoort een integraal perspectief te hanteren, waarbij nadrukkelijk gelet wordt op ruimtelijke en maatschappelijke samenhang. Dit om mogelijk ongewenste, maar in discussies onbesproken, effecten van het ene sectorale beleid op het andere te voorkomen.

Een keurige academische definitie, die echter niet helemaal duidelijk maakt wat een planoloog dan dóét. Daarom spreek ik opnieuw af met Koos van Zanen, de Amsterdamse planoloog die het vakgebied zo mooi kon duiden. Koos praat gemakkelijk en in mooie formuleringen, maar ook zacht, waardoor ik goed moet blijven luisteren. ‘Wat je doet als planoloog moet *stadslogisch* zijn’, zegt hij. ‘Het gaat er bij planologie om dat de juiste dingen op de juiste plek komen. Dat betekent dat je soms dus beter kan wachten dan het verkeerde doen.’ Als voorbeeld van zo’n mispeer noemt Van Zanen de bebouwing rond de metrohalte Noorderpark aan de Noord-Zuidlijn. Hier is in lage dichtheden gebouwd, terwijl je met een metrolijn naast de deur in hoge dichtheid zou kunnen bouwen; die dure metrolijn met een grote capaciteit ligt er toch al.

Stadsónlogisch dus.³²

Maar planologie is natuurlijk geen *Sim City* of *Cities: Skylines*, waarin je kunt wegen wat passend is en dat vervolgens direct kunt uitvoeren. Er zijn voorkeuren, gevoelens, grondposities en coalitie-akkoorden. Hoe krijg je voor elkaar dat iets wat ‘stadslogisch’ is, daadwerkelijk gebouwd wordt?



Daarvoor is behalve een ‘integrale afweging’ ook handigheid nodig. Voor de podcast Onder Planologen interview ik samen met Jannes Willems de beroemde stedenbouwkundige-in-ruste Riek Bakker.³³ Ze vertelt over haar werk aan twee Vinex-locaties: de Kop van Zuid in Rotterdam en Leidsche Rijn in Utrecht. Ze is fantastisch om naar te luisteren. Wat me opvalt, is dat Bakker voortdurend benadrukt hóé ze dingen voor elkaar kreeg. Na een lange carrière concludeert ze: ‘Het is niet: je gaat zitten en een potlood pakken. Het is bedenken wat moet je doen, met wie ga je het doen en hoe ga je het doen.’ Voor zowel de Kop van Zuid als Leidsche Rijn moest ze de rijksoverheid overtuigen om lokale ideeën te steunen. Haar werk was vooral om buiten de deur draagvlak voor de plannen creëren, terwijl het team hard doorwerkte. Over haar werk aan de Kop van Zuid vertelt ze: ‘Ik had razende haast. Het aambeeld is nu gloeiend, als we nu niet slaan gaat het aan mij voorbij. We maakten een eerste concept, geen plan. Daarmee gingen we lobbyen in Den Haag.’

In Leidsche Rijn paste ze min of meer een vergelijkbare strategie toe. Ze vertelde tegen het team over haar leiderschap in het project: ‘Ik doe buiten de deur niets anders dan de geesten rijp maken, daarvoor heb ik maquettes nodig, tekeningen, filmpjes.’ Bakkers handigheid combineerde ze met een scherp gevoel voor analyse van de problematiek en het vermogen om decennia vooruit te denken. In Rotterdam was haar grote doel bijvoorbeeld om de rivier de Maas het centrum van de stad te maken en daarmee het noorden en het van oudsher achtergestelde zuiden van de stad met elkaar te verbinden. Zowel de Erasmusbrug als de woningbouw op de Kop van Zuid diende dat grotere doel. Bakker had politieke handigheid en een neus voor wat de stad op lange termijn nodig had.

Die combinatie is niet vanzelfsprekend. Je kunt het spel ook fantastisch spelen en de verkeerde dingen doen. Zoals Robert Moses, de roemruchte stadsplanner van New York, die een soort schaduwworganisatie had opgebouwd waarin hij eigen inkomsten had door tolheffingen. Dit stelde hem in staat om decennialang wegen, bruggen en tunnels te bouwen. Moses had echter geen oog voor de buurten die hij verwoestte met zijn megalomane projecten. Bovendien had vooral de zwarte bevolking van New York te lijden onder Moses, zijn biograaf Robert Caro betichtte hem dan ook van racisme.³⁴ Maar dit alles liet hem vrij koud, getuige zijn beruchte uitspraak: 'Als je in een overbevolkte metropool opereert, moet je met een vleesbijl te werk gaan.'



Met de kennis van nu is het oordeel over het werk van Riek Bakker vooral positief, terwijl Robert Moses er in de geschiedschrijving niet goed vanaf komt. Maar hoe te oordelen over Sicco Mansholt?³⁵ Mansholt was boer, verzetsstrijder en politicus. Het bekendst werd hij als minister van Landbouw en later Eurocommissaris op hetzelfde dossier. Zijn missie: na de hongerwinter in de Tweede Wereldoorlog zorgen voor een stabiel voedselsysteem. 'Nooit meer honger' werd het mantra.³⁶ Een devies dat nog steeds doorklinkt in de recente boerenleus: 'Geen boer, geen voedsel'. Een spreuk waarop overigens wel wat af te dingen valt in een land waar zestig procent van het geproduceerde vlees geëxporteerd wordt en waarbij vlees bovendien een nogal inefficiënte manier van produceren is, gegeven de planetaire grenzen.³⁷

De ingrediënten van Mansholts plan: financiële steun voor boeren vanuit de overheid en schaalvergroting. Of zoals Frank Westerman het formuleert: 'Mansholt streefde naar maximale

productiegroei, het altaar waarop hij de natuur en de romantiek van het boerenbestaan offerde.' Zeker in het begin was Mansholt behoorlijk succesvol, maar later werd het systeem te kostbaar en het aanbod te groot. Er ontstonden enorme boterbergen en melkplassen. Het landschap werd bovendien nogal monotoon; beken werden rechtgetrokken, percelen vergroot, overal kwam Engels raaigras. In het zuiden van Nederland kwam de intensieve veehouderij op, die volgens sommigen meer met industrie te maken heeft, dan met een traditioneel boerenbestaan.³⁸

Dit werd allemaal mogelijk gemaakt door een Europees landbouwbeleid dat functioneerde als een nogal wonderlijke mengvorm tussen marktwerking en directe inkomenssteun voor boeren. Boeren moesten gaan concurreren met hun zuivel of vlees en werden door banken en verwerkingsbedrijven opgejaagd om in technologie en productiestijging te investeren.

In de jaren tachtig groeit de aandacht voor het milieu en de natuur. Er komen strengere regels waaraan boeren moeten voldoen om subsidie te krijgen. Een cruciaal keerpunt zijn de Natura2000-gebieden. In 2003 werden er volgens Europese richtlijnen Natura2000-gebieden aangewezen, waar de natuur vrij spel zou moeten krijgen en de biodiversiteit geborgd zou zijn. Denk aan de bekende natuurgebieden als de Veluwe en de Weerribben, maar ook kleine en onbekende gebieden zoals Wijnjeterper Schar in Friesland. Zoiets werkt op de tekentafel, maar is ingewikkeld in een dichtbevolkt land als Nederland. Het belangrijkste probleem: stikstofdeposities. Varkens, koeien en kippen dragen door hun uitwerpselen (vooral de combinatie van urine en ontlasting) bij aan de uitstoot van ammoniak die in de lucht terecht komt. Dit slaat vervolgens als stikstof neer op het land – de depositie. Hierdoor groeien plantensoorten die goed gedijen bij stikstof extra snel, bijvoorbeeld brandnetels en bramenstruiken. Deze snelgroeiers

drukken andere plantensoorten weg, waardoor de biodiversiteit als geheel afneemt.

De landbouwlobby wist het stikstofprobleem lang weg te masseren. Politici deden hieraan ijverig mee. Om te zorgen dat het land niet ‘op slot ging’ – denk aan beperkingen voor de woning- en landbouw – sleutelden de Kamerleden Diederik Samson en Ger Koopmans in 2009 een juridische oplossing in elkaar: het Programma Aanpak Stikstof (PAS). Het idee van het PAS was simpel: om een vergunning te krijgen om meer stikstof uit te stoten moesten er tegelijkertijd plannen aangeleverd worden waarbij in de toekomst aan natuurcompensatie gedaan werd. Saillant detail: de vergunning voor de stikstof gold voor het heden, de plannen voor de toekomst. Met het PAS konden boeren en bouwers weer door op dezelfde voet, totdat de Raad van State met een uitspraak roet in het eten gooide. Om aan de Europese normen te voldoen waren er drastische maatregelen nodig. ‘Niet alles kan’ meende een commissie later, waarmee ze het oordeel van de Raad van State bevestigde.³⁹

Een D66-kamerlid stelde in 2019 onomwonden dat de veestapel gehalveerd moest worden. De boeren kwamen niet voor het eerst in de geschiedenis in protest, met een combinatie van het indrukwekkende gegrom van metershoge tractoren en een aanval op de gehanteerde rekenmethoden voor stikstofdeposities.⁴⁰ In Groningen beukten boeren de deur van het provinciehuis in, waarna het provinciebestuur plannen om stikstof te reduceren snel in de ijskast zette. Protest na protest volgde. Er werd zelfs een politieke partij opgericht, de ‘BoerBurgerBeweging’, die bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2023 de grootste werd en na de landelijke verkiezingen van 2024 zowel de minister als staatsecretaris van Landbouw leverde.

Wanneer u dit leest, zit het debat vermoedelijk nog steeds muurvast, de stellingen zijn ingenomen,

de belangen groot. Landbouwbeleidsexpert Jeroen Candel verwoordt hoe boeren moeten laveren tussen veelal tegenstrijdige belangen: 'Veel boeren voelen zich klemgezet tussen de markt, die om grootschalige productie tegen lagen prijzen vraagt, en de politiek die maatregelen wil nemen ter bescherming van de fragiele planeet.'⁴¹ Om de klem open te breken werd de hoop veelal gevestigd op 'woest aantrekkelijke' uitkoopregelingen voor boeren, maar dat bleek ook al geen panacee. En na stikstof staat het volgende probleem alweer te wachten, eveneens gerelateerd aan dierlijke uitwerpselen. Nederland heeft te veel mest, dat uitspoelt in sloten, beken en plassen en zo leidt tot een slechte waterkwaliteit, wat de gezondheid weer schaadt omdat drinkwater verslechtert. Of in jargon: de waterkwaliteit voldoet op veel plekken in Nederland niet aan de Kaderrichtlijn Water.⁴²

Nederland had lang een uitzonderingspositie voor deze mestberg omdat het zo'n dichtbevolkt land is, de zogenaamde derogatie. Maar in 2027 moet al het oppervlaktewater toch echt voldoen aan de Kaderrichtlijn Water. Ook dit heeft alles weg van een ongeluk in slow motion. En dan heeft het klimaatbeleid zich met betrekking tot de landbouw nog relatief afzijdig gehouden ten opzichte van andere domeinen zoals mobiliteit en de verwarming van woningen, terwijl de landbouw en dan vooral de veeteelt toch verantwoordelijk is voor vijftien procent van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland.⁴³

Kortom, de agrariër van vandaag én morgen heeft behoefte aan een koersvast langetermijnbeleid. In de landbouw is de generatiecultuur sterk, boerderijen gaan over van grootouder op kinderen op kleinkinderen. Daar zit potentie voor langetermijndenken. Welke planoloog zou dat kunnen gaan organiseren? Wie heeft hier het gezag, de expertise en de rechte rug voor? Ik kan er eigenlijk maar één bedenken: Sicco Mansholt zelf. Wat als we de vitale Sicco Mansholt uit de jaren vijftig weer tot

leven zouden wekken. Hem nog een kans geven om met al zijn geleerde lessen definitief een plekje aan de goede kant van de geschiedenis te claimen.

Mansholt kwam na jaren van inzetten op schaalvergroting en productiviteitsgroei tot inkeer na lezing van het rapport aan de Club van Rome. 'We moeten landbouwgrond teruggeven aan de natuur', meende hij als pensionado.⁴⁴ En Mansholt was vermoedelijk niet zo onder de indruk geweest van briesende boeren in Den Haag of voor zijn deur. In het tweede deel van zijn carrière had hij voortdurend te maken met woedende boeren, die zijn bloed wel konden drinken. Toen Frank Westerman hem daarnaar vroeg, antwoorde hij 'Ach, ik heb mijn hele leven sowieso veel weerstand opgeroepen.'

Toch ben ik niet helemaal overtuigd dat de herrezen Mansholt, standvastig en ecologisch, de landbouwknoop wel zou kunnen ontwarren. Het lukte Mansholt namelijk nooit om een cruciaal onderdeel van de *Agrarfrage* te realiseren: hij was er sterk voorstander van dat boeren grond zouden pachten van de staat in plaats van die te bezitten. Hierop beet Mansholt in het verleden zijn tanden stuk, in Nederland én Europa. Zijn landbouwbeleid leidde weliswaar tot schaalvergroting, maar het grondeigendom bleef bij de boer – al is die grond niet zelden het onderpand voor een flinke hypotheek bij de Rabobank. En nog steeds zorgt het eigendom van de grond door boeren ervoor dat de middelen van de overheid zeer beperkt zijn; ont-eigenen is zeer omstreden en juridisch moeilijk (meer over grond in het hoofdstuk over sturing).

Bovendien denk ik dat Mansholts nadruk op schaalvergroting niet per se goed was voor een systeem dat naar behoren functioneert op de lange termijn. Doordat de landbouw steeds grootschaliger is geworden, met grotere stukken land, hogere kapitaalinvesteringen (van tractoren tot stallen) en forse bedrijven met stevige belangen

aan zowel de voorkant (bijvoorbeeld veevoer) als achterkant (bijvoorbeeld slachterijen), is het moeilijker mee te bewegen als de omstandigheden veranderen. De gevestigde belangen in het huidige systeem zijn te groot. Met meer kleinschalige boeren zou de landbouwtransitie ook ingewikkeld zijn, maar zou je meer verschillende snelheden naast elkaar kunnen hebben en zou er meer ruimte zijn voor experiment. Zo'n systeem zou 'veerkrachtig' of 'adaptief' zijn, met meer ruimte om mee te bewegen met veranderende omstandigheden.⁴⁵



Maar de landbouwdiscussie laat nog iets anders zien: een emotioneloze en technocratische benadering werkt niet. Dat wekt juist woede op. Soms moeten planologen júst emotioneel betrokken zijn om de lange termijn te borgen. Die lange termijn gaat immers niet alleen over het landschap, maar ook over de mensen die erin wonen, die het landschap ervaren. Ik vind een wat atypisch, maar prachtig voorbeeld wanneer ik een documentaire kijk. Midden in de stad dit keer. In *Door de ogen van Arna* zijn de architecten Arna Mačkić en Lorien Beijaert aan het werk in de voormalige Bijlmerbajes.

Het is een vreemd stukje Amsterdam, ingeklemd tussen het spoor en de Weespertrekvaart. De Hells Angels hadden er een tijd hun hoofdkwartier. Er stonden ook studentencontainers uit China. Toen ik net ging studeren in 2005, woonde ik in zo'n container. Het voelde er altijd een beetje unheimisch, alsof de sfeer en architectuur van de aanpalende gevangenis overgenomen waren. Daar is nu overigens niets meer van te zien; op de plek waar voorheen de gevangenistorens stonden, staat nu hoogbouw voor mensen die er vrijwillig willen wonen. Het Bajeskwartier heet het nu.⁴⁶

Ten tijde van *Door de ogen van Arna* was het cellencomplex nog in gebruik. Het was een broedplaats voor creatieve bedrijven en statushouders vonden er een tijdelijke woning. Architecten Mačkić en Beijaert richtten deze opvang in. Je ziet ze in de documentaire in de weer met kleuters en IKEA-bouwpakketten. Een vrolijke boel. Maar de architecten zijn daarnaast heel overtuigd en streng: de tralies van de gevangenis moeten weg. Daarmee straal je namelijk in alles uit: jullie zijn hier niet welkom. Want diezelfde kleuters die zo vrolijk met het IKEA-pakket spelen, kijken bij het naar bed gaan tegen tralies aan.

Lukte het om de tralies weg te krijgen? Omdat de documentaire geen uitsluitsel geeft, stuur ik een e-mail aan Mačkić en Beijaert. Het antwoord komt snel en is duidelijk en pijnlijk: de tralies bleven en verdwenen pas toen de sloopkogel de hele gevangenis neerhaalde. Maar er is meer. De argumentatie van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) en later toenmalig staatssecretaris Klaas Dijkhoff om de tralies *niet* weg te halen was dat de tralies fungeerden als ‘zonnewering’ en daardoor functioneel waren. Volgens Mačkić werd hier slim gebruikgemaakt van het verzachtende vertoog dat voorheen ook al bij de ‘humane’ Bijlmerbajes hoorde. Gevangenen zijn cliënten, luchtplaatsen zijn binnenhoven, tralies zijn lamellen. En die tralies bleven dus tot het einde, maar er was wel iets in gang gezet; een bredere discussie over menswaardige huisvesting.

Tweede Kamerleden stelden vragen over de kwestie. En in opdracht van de rijksbouwmeester deden Mačkić en Beijaert onderzoek naar de architectuur van asielzoekerscentra: hoe kunnen ze meer als een thuis voelen en minder als een gevangenis? Of in hun woorden: ‘Het is belangrijk om de ruimten, architecturale elementen en uniformen te ontdoen van de visuele kenmerken van opgeslotenheid en controle.’

In dit geval was het júst emotionele betrokkenheid bij de statushouders die hielp om het morele kompas van Mačkić en Beijaert goed af te stellen. Als de architecten zich hadden beheerst, waren die tralies nooit ter discussie gesteld. Kamervragen waren er al helemaal niet gesteld, terwijl die kleuters, in de Bijlmerbajes en op andere plekken, misschien wel voor het leven getekend zijn door te verblijven op een plek die niet uitstraalt dat je welkom bent, maar gevangen. De lange termijn gaat niet alleen over de inrichting van de ruimte, maar ook over de mensen die in die ruimte wonen.



‘Stedenbouwkundige’ is een beschermde titel, maar dat geldt niet voor ‘planoloog’. Interessant genoeg kennen ze in Nederland dan weer wel dezelfde vakvereniging: de Beroepsvereniging voor Nederlandse Stedebouwkundigen en Planologen (BNSP). Er zijn mensen die officieel als planoloog op de loonlijst staan, zoals James uit *The Planner* en Koos van Zanen uit Amsterdam. Maar er worden ook voortdurend beslissingen over de ruimte genomen door mensen die zichzelf geen planoloog noemen. De voorbeelden uit dit hoofdstuk geven een mooie staalkaart: politici Koopmans en Samsom knutselden het Programma Aanpak Stikstof in elkaar, Sicco Mansholt vormde de inrichting van het platteland, Robert Moses bouwde prachtige zwembaden én sloopte stadswijken, Riek Bakker realiseerde met anderen de Kop van Zuid en Leidsche Rijn en architecten Mačkić en Beijaert vochten tegen de tralies.

Goede planologen zijn zich er voortdurend bewust van dat ruimtelijke schalen en tijdsschalen op elkaar inwerken. Wat dichtbij is in tijd en ruimte, klinkt vaak veel luider en is invloedrijker. Soms helpt daarbij een wat afstandelijke, rationele blik; letterlijk voorbij de waan van de dag. Maar dat

kan ook ontzield en technocratisch worden. In het geval van de tralies in de Bijlmerbajes was het juist de verontwaardiging van de twee ontwerpers die iets in gang zette.

In welke uitingsvorm ook, een planologie van de lange termijn is allereerst gebaat bij een *moreel* kompas van de betrokken planologen. We hebben een integere planologie nodig, dat wil zeggen: een planologie die niet alleen zonder smeergeld is, maar die belangen in het heden en de toekomst zorgvuldig afweegt. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het begint bij een voorstelling van de toekomst, zoals Riek Bakkers visie voor een geheel Rotterdam of op veel kleinere schaal het leven van de statushouders door Mačkić en Beijaert. Maar zo'n sterk beeld van de toekomst is niet genoeg, het gaat erom voortdurend te blijven toetsen of dat beeld nog wel klopt. Mansholt en Moses hadden een sterk beeld van de toekomst, maar zagen niet (Moses) of te laat (Mansholt) wat voor andere toekomst en ze daarmee opsloten.

Of je het nu een *moreel* kompas noemt of een integrale afweging, als planoloog moet je voortdurend je oordeel ter discussie durven stellen. De onderwijstheoreticus Donald Schön noemt dit een 'gesprek met de situatie'.⁴⁷ Hij doelt hier niet zozeer op een letterlijk gesprek (al kan dat wel helpen), maar een metaforisch gesprek: klopt je definitie van het ruimtelijk vraagstuk en zijn er misschien inzichten waardoor je dit moet bijstellen? Belangrijk in de wereld van de ruimtelijke ordening is dat het 'gesprek met de situatie' niet altijd even belangrijk is. Bij onomkeerbare keuzes, bijvoorbeeld de aanleg van een tramlijn of een woonwijk, is dit cruciaal. In dit soort gevallen is er meestal (hopelijk!) een serieuze afweging met meerdere betrokkenen. In andere gevallen zijn al veel keuzes gemaakt, en gaat het vooral om bijsturen. Toch moet ook hier de rol van de planoloog niet onderschat worden; wat voor de experts een detail kan zijn, kan voor een bewoner

verschrikkelijk belangrijk zijn. Zie wederom de tralies van Mačkić en Beijaert; op het eerste oog triviaal, bij nadere beschouwing cruciaal.

Het is bij deze opvatting over een moreel kompas van de planoloog van de toekomst belangrijk om in het oog te houden dat de vrijheidsgraden van individuen niet oneindig zijn. Riek Bakker was zeer handig, maar haar 'Piek van Riek' (officieel de Belle van Zuylen-toren, een flatgebouw hoger dan de Domtoren in Utrecht) kwam er uiteindelijk niet in Leidsche Rijn. En Robert Moses vergaarde ontzettend veel macht, maar ging uiteindelijk ook ten onder aan krachten die groter waren dan hij. Er zijn, kortom, structuren die het speelveld bepalen waarin een planoloog opereert. Een aantal daarvan verken ik in de volgende hoofdstukken.

CIJFERS EN WOORDEN

De integere planoloog zoekt zijn, haar of hun weg niet in een lege wereld. Om integer te zijn moet een planoloog opboksen tegen het kortetermijndenken dat op allerlei manieren zit ingebakken in ons systeem. Dat gaat om de woorden die we heel bewust of juist volkomen achteloos gebruiken. In veel organisaties moeten doelen bijvoorbeeld SMART zijn: Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch en Tijdsgebonden. 'Tijdsgebonden' gaat hierbij niet om decennia of eeuwen, maar eerder weken of maanden, de doelen moeten immers wel getoetst kunnen worden. 'Kortetijdsgebonden' eigenlijk. Over woorden straks meer.

Eerst cijfers. Die zijn minstens zo belangrijk in het snappen van kortetermijndenken. Met cijfers wordt het vaak nogal technisch en ik werk zelf niet dagelijks met statistiek en modellen. Daarom begin ik mijn zoektocht in dit hoofdstuk naar mensen die me kunnen helpen het beter te begrijpen. Een verkenning van wat er onder de motorkap van de ruimtelijke ordening gebeurt.

'Eén van de slechtste ideeën die de mensheid ooit had', noemde Donella Meadows het.⁴⁸ Meadows was een eminent systeemdenker en een van de hoofdauteurs van *Grenzen aan de groei*, het rapport waarmee milieuproblematiek in 1973 op de kaart werd gezet. Waar had Meadows het over? Slavernij? De atoombom? De snelweg? Nee, iets veel minder groots en meeslepends: disconteren. 'Disconteren' betekent dat zaken die ver weg zijn (in de tijd of in de ruimte), minder waard gemaakt worden. Dat doen we in de ruimtelijke

ordening door te rekenen met een 'discontovoet'. Rijkswaterstaat definieert die discontovoet als: 'een percentage waarmee verwachte kosten en baten in de toekomst worden teruggerekend naar het basisjaar van het project.'⁴⁹

Dat klinkt onschuldiger dan het is. Het betekent dat kosten en baten steeds minder zwaar wegen naarmate je verder de toekomst ingaat. Voor infrastructuurprojecten heeft dat vooral invloed op de baten. De kosten van de aanleg van een spoorlijn of waterstofrotonde zijn grotendeels in het nu. Bouwvakkers moeten betaald worden, dwarsliggers gekocht en nieuwe treinen aangeschaft. De baten gaan vooral over de toekomst, bijvoorbeeld een treinreiziger die in 2175 sneller op zijn of haar werk is.

Hieronder een versimpeld rekenvoorbeeld, waarin ik gebruikmaak van het denken volgens een Maatschappelijke Kosten-Batenanalyse (MKBA).⁵⁰ Dat is een rekeninstrument dat beleidsmakers geregeld inzetten om te besluiten over grootschalige investeringen. Stel, het is 2025 en we leggen een hogesnelheidslijn aan tussen Amsterdam en Groningen. Een forens doet er daardoor één uur korter over. De reistijdwinst die dat oplevert, is per persoon 100 euro per uur waard. We nemen een discontovoet van 2,5 procent, een best gebruikelijk percentage. Die 2,5 procent betekent dat die 100 euro een jaar later nog 98 euro waard is, tien jaar later nog 78 en vijftig jaar later nog 29 euro. In de verre toekomst blijft er helemaal niets van over. Ofwel: de reistijdwinst van de Groningse forens die in 2025 nog 100 euro waard was, is voor haar achterkleindochter uit 2175 verdampd tot een luttele 2,5 euro. Dus als er jaarlijks 100.000 Groningers met die trein gaan, levert de reistijdwinst in een Maatschappelijke Kosten-Batenanalyse voor 2025 een maatschappelijke baat op van 10.000.000 euro en voor 2175 van 250.000 euro. Dat voelt best absurd.

Maar misschien snap ik het idee gewoon niet. Waarom doen we dit zo? Na wat speuren kom ik een aantal argumenten vóór disconteren tegen. Bijvoorbeeld dat de discontovoet nodig is om risico's af te dekken: we weten immers niet hoe de wereld er in 2175 uitziet.⁵¹ Een ander argument stelt dat de discontovoet staat voor de alternatieve investering met dat geld, een rendementseis. Dus wat er gebeurt als je geld op de bank laat staan, in plaats van er een spoorlijn van aan te leggen. Deze investering moet net zo aantrekkelijk zijn als de rente op een spaarrekening; als de rente op de bank vijf procent is, moet de discontovoet ook vijf procent zijn.

Er is daarnaast een praktisch argument: zonder de discontovoet heeft de MKBA geen bestaansrecht meer, want elk project levert dan hoge maatschappelijke baten op. Echt overtuigend vind ik die argumenten eerlijk gezegd niet. Bij mij beklijft de conclusie dat de discontovoet een cijfermatige uitvinding is die kortetermijndenken stimuleert: baten in het nu leveren immers veel meer op dan in de toekomst. In het klimaatdebat vinden ze dit al langer problematisch. De Britse econoom Nicholas Stern schreef in 2006 een stevig rapport over klimaatverandering, waarin hij stelde dat ethisch gezien een discontovoet van rond de nul eigenlijk de enig aanvaardbare optie was.⁵²

In de ruimtelijke ordening is de discontovoet onderdeel van de Maatschappelijke Kosten-Batenanalyse die gebruikt wordt voor projecten, waarvan de kosten in het nu hoog zijn: bruggen, spoorlijnen, snelwegen en zeesluizen, maar ook grootschalige gebiedsontwikkelingen waarvoor door een gemeente grond gekocht moet worden.⁵³ De discontovoet is tevens onderdeel van een instrument dat nog directer over ruimte gaat: de grondexploitatie (grex).

Grondexploitatie.

Nogal een raar woord, met een koloniale bijklank. De term grondexploitatie doet denken aan tabaksplantages in Mississippi of oliewinning in toenmalig Nederlands-Indië. Waar komt de term eigenlijk vandaan? Ik vraag het Edwin Buitelaar, hoogleraar Grond- en vastgoedontwikkeling. Zijn reactie is voorbeeldig: na een paar weken stuurt hij me een stuk over 'een kleine geschiedenis van een belangrijk begrip'.⁵⁴ Samengevat komt het op het volgende neer. Tot aan het einde van de negentiende eeuw stond het begrip grondexploitatie voor een praktijk die inderdaad wel wat wegheeft van een ondernemer die tabak verbouwt. Woningen waren een manier om zo veel mogelijk aan stadsgrond te verdienen. In de tweede helft van de negentiende eeuw groeiden Nederlandse steden als kool, de grondexploitanten bouwden in een razend tempo woningen van slechte kwaliteit waarin ze zo veel mogelijk mensen propten. Dit wordt ook wel speculatiebouw of revolutiebouw genoemd.

Als reactie op dit 'koninkrijk vol sloppen' begon de overheid zich aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer met woningbouw te bemoeien.⁵⁵ Dat resulteerde bijvoorbeeld in de Woningwet van 1901, die het mogelijk maakte woningbouw te stimuleren, gemeenten verplichtte uitbreidingsplannen te maken en (beperkte) eisen stelde aan het gebruik en de bouwkundige kwaliteit van de woning. In de decennia daarna namen overheden zowel de private activiteit van het ontwikkelingen van woningen als de taal die erbij hoort over. Nog wat later was er een begrotingsinstrument om financiering vanuit de rijksoverheid te rechtvaardigen, dat gemakshalve ook grondexploitatie werd genoemd.

In de huidige praktijk is grondexploitatie een begrotingsinstrument om de kosten- en baten van de toekomstige ontwikkeling van een gebied in kaart te brengen. Daarbij geeft het een antwoord op de vraag of het financieel een goed idee is om ergens te bouwen en op wat voor manier.⁵⁶ De

grondexploitatie eindigt na het bouwrijp maken van de grond, dan komen er andere begrotingen, zoals de vastgoedexploitatie; dat onderscheid tussen begrotingen laat ik even voor wat het is. Vooral belangrijk voor de zoektocht van dit essay: mogelijke toekomstige kosten die samenhangen met klimaatverandering, zoals wateroverlast, worden niet meegewogen.

In het geval van de grex komt de lange termijn er net als bij een MKBA bekaaid vanaf. In het geval van de grex is het verstopte cijfertje van de discontovoet minder cruciaal, maar het zijn vooral de tijdshorizon van de grex en de vervolgbegrotingen die een probleem vormen.⁵⁷ Terwijl klimaatadaptatiescenario's gemakkelijk tot 2150 gaan, is de looptijd van een grex maximaal dertig jaar. Kosten die daarna gemaakt worden, bijvoorbeeld een grote pomp die nodig is om een diepe polder droog te houden, worden niet meegenomen. En vice versa: de baten van een klimaatadaptieve inrichting, met veel groen en wadi's, leiden niet direct tot een positiever resultaat in de grex.⁵⁸

Het bevreemdt me en ik vraag me af of dit niet anders kan. Ik spreek experts die koplopers zijn in ruimtelijk rekenen: AeiSo Boelman van adviesbureau Fakton⁵⁹ en Annius Hoornstra en Bas Boeker van The Positive Lab. Ze delen mijn zorg over de te korte tijdshorizon van een grex, maar geven gelijk aan hoe ingewikkeld het rekenkundig wordt met een langere tijdshorizon. Op dit moment werken zij aan onderzoek naar alternatieve manieren om te rekenen aan ruimte. Dat is hoopgevend. Wat ook de precieze methode en uitkomst van zulke berekeningen is, ik denk dat het in ieder geval symbolisch cruciaal is om de tijdshorizon van rekeninstrumenten al te verlengen. Als een tijdreeks van een Excelsheet doorloopt tot 2150, word je er constant aan herinnerd dat je niet alleen keuzes maakt voor het nu, maar ook voor de generaties na ons. Precies zoals klimaatmodellen nu al doen.



Van cijfers naar een andere belangrijke uitingsvorm: taal. Het Nederlands zit vol met zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden die gaan over ruimtelijke inrichting. Voor het vakgebied hebben we termen als ruimtelijke ordening, ruimtelijke planning en planologie. En dan is er nog een hele reeks planconcepten, van groeikern tot gebundelde deconcentratie, van Groene Hart tot Randstad. Dat biedt kansen, er zijn vast prachtige termen om langetermijndenken handen en voeten te geven. Maar na nadere inspectie stemt ons ruimtelijk vocabulaire niet hoopvol. Veel terminologie is op de korte termijn gericht of vooral reactief. Neem de zogenaamde 'aardgasvrije wijken'. Om de klimaatdoelen te halen besloot de overheid dat we onze huizen niet meer moeten verwarmen met aardgas, maar met elektriciteit, warmtepompen of door betere isolatie.

Een aardgasvrije wijk.

Dit is een *negatieve definitie*. Het geeft aan wat er niet is in de wijk (aardgas!), maar zegt niets over hoe we met elkaar samenleven, wat er te doen is, hoe de wijk is ingericht. Het haalt iets uit het systeem, waarbij de rest zo veel mogelijk intact blijft. Die transitie gaat niet zonder weerstand. In een van de eerste beoogde aardgasvrije wijken, Overvecht-Noord, wilde een aantal huiseigenaren geen 'proefkonijn' zijn in een aardgasvrij experiment. Dat is een sentiment dat breder leeft. Bewoners tot verandering verleiden is vaak lastig, niet voor niets is het begrip *Not In My Backyard* (NIMBY) veel bekender dan het concept *Welcome In My Backyard* (WIMBY).

Om dat toch voor elkaar te krijgen is een verleidelijk toekomstbeeld nodig, een wijk van morgen om naar te verlangen. Dat is een aardgasvrije wijk

niet. Bewoners moeten dingen opgeven, maar weten niet wat ze ervoor terugkrijgen. Om weerstand weg te nemen, benadrukken beleidsmakers dat de transformatie naar aardgasvrije wijken 'woonkostenneutraal' moet zijn. Dat is op zich een goed idee. Energiearmoede is een toenemend probleem. Minderbedeelde bewoners van slecht geïsoleerde woningen kunnen de energierekening amper betalen of zetten de thermostaat zo laag dat ze het koud hebben of last krijgen van schimmel in huis.

Maar alle goede intenties ten spijt, de warmtetransitie (en met steeds hetere zomers ook in toenemende mate de koudetransitie) staat nog redelijk in de kinderschoenen. Omdat het allemaal tamelijk nieuw is, gaat er geregeld iets mis, waardoor het al broze draagvlak nog verder afkalft. Zeker als aardgasvrij helemaal niet 'woonkostenneutraal' blijkt te zijn. Bewoners die verplicht op het warmtenet aangesloten moesten worden, was beloofd dat de kosten niet zouden stijgen, maar dat bleek niet altijd waar. Voor huurders in Amsterdam-Noord stegen de kosten met 800 tot 1.000 euro per jaar, tot verrassing en afschuw van de lokale woningcorporatie Ymere.⁶⁰ Bovendien kun je niet overstappen naar een andere aanbieder, want een warmtenet heeft maar één aanbieder.

In Overvecht-Noord, de wijk van de ongewilde proefkonijnen, trok energiebedrijf Eneco uiteindelijk de stekker eruit, omdat de onzekerheden te groot waren. De gemeente Utrecht overweegt nu maar zelf een warmtebedrijf op te richten. De bekende uitspraak luidt dat het moeilijk is om je zorgen te maken om het einde van de wereld als je je zorgen maakt om het einde van de maand. De recente ervaringen met aardgasvrije wijken bevestigen deze stelling en laten bovendien zien dat het bloed van bewoners meestal niet sneller gaat stromen van een negatieve definitie.

Fossiele brandstoffen zijn niet alleen verweven met ons verwarmingssysteem, maar ook met onze mobiliteit waarvoor onze maatschappij sterk afhankelijk is van de auto. De elektrificatie lijkt nu een onomkeerbaar pad ingeslagen, wat een deel van de problemen kan oplossen, voornamelijk de uitstoot broeikasgassen, geluidsoverlast en vieze lucht. Maar in steden lost dat niet alles op, zeker niet omdat het grootste deel van de autovloot nog lang niet elektrisch is. Bovendien blijft een auto ruimte vreten, zeker als deze niet gedeeld wordt en een groot deel van de tijd leeg een parkeerplaats bezet staat te houden.

In veel recente stedelijke gebiedsontwikkelingen heeft de auto een beperkte rol. Bijvoorbeeld in de wijk Merwede, dicht tegen het centrum van Utrecht aan. Deze beoogde stadswijk met 6.000 woningen die in hoge dichtheid gebouwd zullen worden, kan rekenen op extreme reacties, zowel liefkozend ('stad van de toekomst') als afkeurend ('hippiecommune'). Binnen- en buitenlandse media zijn gefascineerd door Merwede en benadrukken hoe bijzonder dit is. 'Utrecht bouwt een autovrije wijk.'⁶¹

Een autovrije wijk.

Net als bij aardgasvrije wijken is het vreemd dat een wijk gedefinieerd wordt door wat er níét is. Nog vreemder is dat we er eigenlijk impliciet van uitgaan dat auto's bij de stad horen. Van alle adjectieven die je kunt kiezen voor Merwede, is 'autovrij' kennelijk het meest onderscheidend. Maar hoort de auto eigenlijk wel bij de stad? De stad bestond toch al eeuwen voordat de auto zijn intrede deed in de jaren zestig van de twintigste eeuw? We verplaatsten ons te voet, per kar, per paard, per boot en later per fiets.

Aardgas- en autovrije wijken zijn beide voorbeelden van negatieve definities. Centraal in de omschrijving van de wijk staat wat zij níét is.

Dat komt, denk ik, omdat er geen idee, maar een beperkte verbeelding is van waar we dan wél naartoe willen met die wijken.⁶² We vinden negatieve definities overigens niet alleen op wijkniveau. Terwijl ik dit schrijf, is de meest recente nationale visie op de ruimtelijke toekomst van Nederland (niet vastgesteld), het voorontwerp van de Nota Ruimte. Daarin staat het volgende principe beschreven.

Recht doen aan volgende generaties: niet afwentelen. Goed voorouderschap is belangrijk. We schuiven problemen niet af naar elders of naar toekomstige generaties en we streven naar een eerlijke verdeling van de lusten en lasten.

Naast het positieve 'goed voorouderschap', ook hier een negatieve definitie: 'niet afwentelen'. Net als aardgasvrij en autovrij, doet het gebruik van de term vermoeden dat afwentelen op de toekomst de afgelopen decennia juist wel dominant was in de ruimtelijke ordening. En voor die redenatie zijn behoorlijk wat argumenten te bedenken: het eerdergenoemde Programma Aanpak Stikstof, woningbouw op slappe bodems, het voortdurend laten dalen van het waterpeil in veenweidegebieden waardoor er veel broeikasgassen vrijkomen; allemaal keuzes waarvan we de consequenties nu niet zo voelen, maar aankomende generaties wel.

In het Voorontwerp van de Nota Ruimte wordt 'niet afwentelen' redelijk achteloos geponeerd. Ik weet niet of de schrijvers de consequenties van dat principe helemaal doorzien. Betekent dit dat er bij iedere ruimtelijke beslissing vanaf nu zorgvuldig afgewogen wordt wat dit betekent voor 2100? Kan dit principe op tegen de druk om snel en veel woningen te bouwen, wat als voornaamste oplossing gezien wordt voor het woningtekort?⁶³ En eigenlijk wentel je altijd af, want niemand weet precies hoe de toekomst eruitziet. Dus een nieuwe woonwijk in een polder kan zowel een fijne, betaalbare woonomgeving zijn voor onze kleinkinderen

(een goede voorouder) of een enorme hypotheek voor toekomstige generaties die het daar amper droog kunnen houden (een slechte voorouder). Achter een op het oog simpel principe als ‘niet afwentelen’ gaat een wereld schuil.

Het loont om die wereld van woorden serieus te nemen. Temeer omdat ze iets zeggen over het type ruimtelijke verandering dat beoogd wordt. ‘Aardgasvrij’, ‘autovrij’ en ‘niet afwentelen’ wijken allemaal af van het huidige, het zijn transities.⁶⁴ Dat kun je ook positief bezien: het zijn misschien niet zulke meeslepende en inspirerende termen, maar ze zijn ieder geval wel duidelijk over wat we niet meer moeten doen. Dat sluit aan bij het idee van een X-curve, ontwikkeld door de Rotterdamse transitieonderzoekers van DRIFT. De X stelt een grafiek voor. We hebben altijd veel aandacht voor het deel rechts bovenin de X. Dat is de opbouw van het nieuwe. Een prachtige nieuwe Tesla of solidaire wooncoöperaties. Waarvoor minstens zoveel aandacht zou moeten zijn, is het deel rechts onderin: wat moet er verdwijnen of afgebroken worden?⁶⁵

Hoewel negatieve definities over het algemeen weinig verlangen naar een andere toekomst oproepen, zijn ze wel scherp om te articuleren wat we niet meer willen. Bij nadere inspectie ligt dat overigens vaak wel genuanceerder. Zo is de Utrechtse wijk Merwede niet helemaal autovrij, maar zijn er parkeergarages met één parkeerplek op drie inwoners, deels voor deelauto's. Bovendien komen er plekken op een parkeerterrein een stuk verderop. Je auto staat dan bepaald niet voor de deur, maar echt helemaal autovrij is het niet, eerder *autoanders*.

Een ander voorbeeld van autoanders kom ik tegen in Wibautstraat in Amsterdam. De gemeente sloot deze belangrijke verkeersader gedurende een aantal weken in 2023 af voor autoverkeer. Het idee was dat de gemeente vervolgens kon evalueren wat dit experiment zou doen. Zou de

stad een verkeerschaos worden of een groen en leefbaar paradijs? Echt een experiment werd het niet. Vanaf dag één was er voortdurend protest en de stadszender AT5 pookte het vuurtje lekker op. Ongelukkig was dat het slagboomsysteem voor ambulance, brandweer en politie (die wel door mochten rijden) niet goed werkte, dat slokte veel aandacht op. En bewoners die door omleidingen last kregen van meer autoverkeer in de buurt, lieten zich direct luid horen. Na alle kritiek besloot de gemeente dat dit eenmalig was.

Misschien had dit ook wel te maken met de gekozen woorden. Voor het experiment werd stevast de term 'knip' gebruikt. Een begrip dat vooral laat zien wat er niet meer kan: lekker doorrijden tot aan de binnenstad. In een filmpje op YouTube stelt mobiliteitshoogleraar Marco te Brömmelstroet een interessante vraag: wat als de gemeente en de media dit geen 'knip' hadden genoemd, maar een 'hechting'.⁶⁶ Te Brömmelstroet stelt de Wibautstraat voor als een wond. De huid van de stad is opengebarsten en op die plek is er nu autoverkeer, vieze lucht en hard geluid. Volgens hem ging het experiment niet over een knip voor het autoverkeer, maar over een hechting die het stedelijk weefsel herstelt.

Bovenstaande suggestie van Te Brömmelstroet vind ik interessant en belangrijk, omdat de vanzelfsprekendheid van woorden ter discussie gesteld wordt. Dit zouden we vaker moeten doen als het gaat over de toekomst van de ruimte. Dat begint met de vraag wat je in gang wilt zetten en waarom. Op nationaal niveau zien we bijvoorbeeld vaak dat er begrippen worden geïntroduceerd om bij te sturen, de pendule weer wat de andere kant op te laten zwaaien. Dit betreft bijvoorbeeld de rol van de Randstad. Na een wat halfslachtige poging om andere kernen in Nederland eveneens te laten groeien in de Tweede Nota (gebundelde deconcentratie), werd er stevig ingezet op de Randstad in de Vinex, terwijl dat in het voorontwerp Nota Ruimte

uit 2024 weer wordt bijgesteld met het idee van ontwikkeling in 'Heel Nederland': 'Van "sterker maken wat sterk is" gaan we naar "sterker maken wat sterk moet zijn".'⁶⁷

We moeten woorden veel serieuzer nemen in de planologie. En termen niet vanzelfsprekend accepteren. Is er sprake van een stikstofcrisis of een biodiversiteitscrisis? Moeten we de ruimtelijke ordening wel zien als een puzzel zoals nu regelmatig gebeurt, of is er eigenlijk sprake van strijd? En denken over de lange termijn wordt vaak afgeserveerd als abstracte luchtfietserij, in vergelijking met kortetermijnoplossingen die wel realistisch zijn. Maar is het eigenlijk niet andersom, dat nadenken over hoe een beslissing in de toekomst de generaties na ons raakt realistisch is, terwijl geloven dat de generaties na ons het wel oplossen de eigenlijke luchtfietserij is?

Dat vereist ook creativiteit en woordkunstenaars. Die kunnen voortbouwen op een rijke planologische traditie. Wil Zonneveld publiceerde in 1991 een mooi proefschrift over planconcepten. Voor Zonneveld gaan planconcepten over de gewenste ontwikkeling van ruimtelijke inrichting en het type interventies dat daarbij hoort. Planconcepten zijn een uiting van een gewenste toekomst, een visie. Zonnevelds proefschrift kwam uit met een heuse encyclopedie.⁶⁸ Een eindeloze lijst planconcepten die een rol hebben gespeeld in de Nederlandse ruimtelijke ordening. Onder meer: cityvorming, functiemenging, Randstad, Groene Hart, en natuurlijk het roemruchte begrip gebundelde deconcentratie – steden mochten groeien, maar niet te hard.

De concepten die Zonneveld beschrijft, waren vooral bedoeld om beleidsmatig sturing te geven. Dat is belangrijk, maar daarnaast hebben we begrippen nodig die resoneren bij een breder publiek. Het idee van een goed voorouderschap is weliswaar nogal multi-interpretabel, maar

slaat wel direct aan bij mensen. Niemand wil een slechtere wereld achterlaten voor zijn of haar kinderen. Maar met alleen begrippen van wenselijke toekomsten is het planologisch woordenboek nog niet compleet. Daarvoor is het bestaande systeem te sterk en te alomtegenwoordig. Het is daarom ook belangrijk om woorden te hanteren die de absurditeit van het heden laten zien.

Bij dit essay zit helaas geen encyclopedie met concepten die de absurditeiten van het heden in de planologie laten zien. Maar onderwerpen genoeg. Waarom is grondbezit voor eeuwig, terwijl iedereen sterfelijk is? Waarom gebruiken bepaalde sectoren, zoals de landbouw, zoveel van de beschikbare grond? Waarom leggen we risico's voor klimaatadaptatie zo gemakkelijk bij toekomstige generaties of woningbezitters? Waarom vertikken sommige gemeenten het om sociale woningbouw te realiseren en laten ze dit oplossen door buurgemeenten?

Vragen genoeg kortom. Laten we het bestaande ter discussie te stellen en nieuwe toekomsten mogelijk en aantrekkelijk te maken, in cijfers én woorden. Daarvoor is veel meer voorstellingsvermogen nodig. Wat dat is en hoe dat anders kan, bespreek ik in het volgende hoofdstuk.

VOORSTELLINGSVERMOGEN

Verbeeldingskracht. Een mooi woord, waar eigenlijk niemand tegen kan zijn. Aansprekend bovendien. Nadat ik in 2016 bij de Urban Futures Studio ging werken en me serieus met verbeelding ging bezighouden, vonden mensen verhalen over mijn werk ineens veel interessanter. Prikkelend. Een duizenddingendoekje bovendien. Als we de toekomst verbeelden, dan komen we er wel.

Eerst de woordkeuze. Verbeeldingskracht klinkt goed, maar ik vind voorstellingsvermogen minstens zo'n mooi woord. Toekomst voorstelbaar maken. Wat is het verschil? Ik stuur een berichtje naar schrijver Wytske Versteeg, die altijd wel raad weet met semantiek. Ze antwoordt dat verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen voor een belangrijk deel overlappen, maar dat voorstellingsvermogen meer empathie in zich heeft. Wanneer een goede vriend treurt om een verbroken relatie, zeg je niet: 'Ik kan me verbeelden hoe erg het voor je is', wel zeg je: 'Ik kan me voorstellen hoe erg het voor je is.'

Voorstellingsvermogen gaat over het tastbaar maken van beelden en concepten die niet zintuiglijk waarneembaar zijn. Een kunstenaar schept met een abstract schilderij een wereld die daarvoor nog niet bestond. Maar kunst staat niet op zichzelf: datzelfde schilderij kan als brandstof dienen voor het voorstellingsvermogen van een bezoeker die na een museumbezoek ineens tot nieuwe ideeën komt, zoals ook de kunstenaar zelf zich vermoedelijk door anderen liet inspireren.

In de planologie gaat voorstellingsvermogen vooral over de toekomst. We hebben het nodig om denkbaar te maken in wat voor stad of dorp we gaan wonen, hoe we ons verplaatsen en welke rol energie in ons leven heeft. Plannen en beleid zijn een gevolg van dat voorstellingsvermogen; een lage parkeernorm komt voort uit een gedeelde voorstelling van een stad waarin openbaar vervoer, lopen en fietsen centraal staan in het mobiliteitssysteem. Voorstellingsvermogen geeft richting aan collectieve actie, het gaat om doelen, ambities, richting. In de wederopbouwtijd gaf vooral de overheid uiting aan dat voorstellingsvermogen. Veel planologen, zeker de wat oudere, kijken nostalgisch terug naar die tijd.

Die nostalgie gaat vaak gepaard met een blik naar de overheid, die weer de verbeeldingscockpit zou moeten worden die zij ooit was. Met een Rijksplanologische Dienst die onderzoek en ontwerp combineerde om tot verleidelijke plannen voor Nederland te komen. Zoals de eerdergenoemde blokjeskaart uit de Tweede Nota. En inderdaad: wanneer je het Voorontwerp van de Nota Ruimte uit 2024 openslaat, is het niet zo dat de golf van voorstellingsvermogen je tegemoet stroomt. Wel staan er tal van zinnige principes, zoals het idee van niet afwentelen naar tijd en ruimte. Bovendien is de fine fleure van ontwerpend Nederland al jaren nauw betrokken bij het opstellen van rijksnota's, niet meer *in house* zoals door de Rijksplanologische Dienst, maar als een wolk van adviesbureaus.

En ja, het is zo dat rijksambtenaren wel erg veel bezig zijn met interdepartementaal afstemmen (zorgen dat het ene ministerie het eens is met het andere), waardoor het zicht op de toekomst ontnomen wordt. Maar het is te gemakkelijk om ministeries en ambtenaren simpelweg te injecteren met voorstellingsvermogen, alsof dat ineens zou resulteren in een visie waarin iedereen gelooft. We zijn het als maatschappij namelijk niet eens over

de gewenste toekomst. Daarom zijn documenten als het voorontwerp van de Nota Ruimte en haar voorganger de Nationale Omgevingsvisie vooral consensusstukken, inhoudelijk en analytisch goed onderbouwd, maar ook op pad gestuurd met een bijna onmogelijke missie: iedereen tevreden houden door alles een beetje te noemen. De ruimte om de toekomst in te vullen die er in 1966 ten tijde van de Tweede Nota was, is er simpelweg niet, al hoeft dat niet altijd zo te blijven.



In een versnipperde samenleving is voorstellingsvermogen niet de haarlemmerolie die alle breuklijnen hecht. Sterker: diezelfde samenleving beperkt wat voorstelbaar is. Rebekka de Wit stelt in haar essay 'Een kanttekening bij het voorstellingsvermogen': 'We hebben geen voorstellingsvermogen nodig om de wereld te redden, we hebben de wereld nodig om ons voorstellingsvermogen te redden.'⁶⁹ Wat zou er nodig zijn om het voorstellingsvermogen te redden? En daarmee het lange-termijnbelang van de ruimte te dienen, zonder uit te gaan van een blauwdruk of het voorstellingsvermogen van een technocratie?

Er zijn historisch gegroeide patronen die ons voorstellingsvermogen in de weg zitten. Ten eerste de wetenschap. Die speelt een ambivalente rol, denk ik. Aan de ene kant roepen wetenschappers om het hardst dat we nog steeds te veel fossiele brandstoffen uitstoten en waarschuwen ze voor een stijgende zeespiegel. Daarmee construeren ze de zoekruimte van onze verbeelding. Aan de andere kant zitten modelmatige studies ons voorstellingsvermogen ook in de weg. Een model is een schematische weergave van een toekomstige werkelijkheid, meestal met cijfers. Zonder die cijfers word je minder serieus genomen en cijfers zijn er vooral van dingen die we al weten.

Modelstudies hebben nogal eens de neiging om de wereld zoals die nu is vooral te reproduceren en niet zozeer te helpen bij de zoektocht naar welke toekomst mogelijk is. Ik deed vier jaar promotieonderzoek naar de rol van modellen in de planologie, maar dat maakte me niet minder ambivalent.⁷⁰ Modellen helpen om te waarschuwen voor dimensies die niet direct zichtbaar zijn zoals energie, de kwaliteit van de lucht en biodiversiteit, maar tegelijkertijd beperken en sturen ze ons denken, wat zeker in een tijd waar veel anders moet een nadeel is.

In de verkeerskunde zijn ze hier al langer achter. Heel lang was het gebruikelijk om mobiliteitsproblemen te onderzoeken met verkeersmodellen. Dit resulteerde in maten als 'voertuigverliesuren' ('hoe lang staan mensen in de file?') en 'I/C-verhoudingen' (hoe druk is het op de weg?). De uitkomst was eigenlijk altijd hetzelfde: meer geld en ruimte voor de auto. Inmiddels komen er andere manieren op om naar mobiliteit te kijken, zoals de vijftienminutenstad waarin (bijna) alle dagelijkse functies binnen een kwartier bereikbaar moeten zijn. Dat wil zeggen: zonder auto, maar te voet, te fiets of met het openbaar vervoer. Dat maakt ineens heel andere mobiliteitstoekomst mogelijk. Nabijheidsrijkdom staat centraal, de mogelijkheid om ergens te komen, niet de mogelijkheid om te verplaatsen.⁷¹

Over een tweede verklaring is het eenduidiger oordelen dan de wetenschap, al is deze wel moeilijker te vangen: de alomtegenwoordigheid van het marktdenken in ons reflecteren, doen en taalgebruik. 'Neoliberalisme' noemen we dat ook wel, al omvat dat zoveel dat de verklaringskracht beperkt is. Ideeën als competitie, efficiëntie, kosten en baten zijn dominant in veel sectoren, bijvoorbeeld de energiemarkt en de woningmarkt. Eveneens bij de overheid, die in de ban raakte van het idee van *new public management*, waarbij ze als een bedrijf moest gaan opereren. Het is bijna onmogelijk om

dingen buiten de markt om te organiseren, alleen voor behoorlijke alternatievelingen is een toekomst voorbij de markt voorstelbaar. Dit maakt ook dat nieuwe woon- en bezitsvormen, zoals coöperaties of meenten, voor veel mensen onvoorstelbaar zijn. Het huis met tuin blijft het referentiepunt. Of zoals het zinnetje luidt waarvan niemand weet waar het precies vandaan komt: 'Het is gemakkelijker het einde van de wereld voorstelbaar te maken, dan het einde van het kapitalisme.'⁷²

Een derde verklaring is fossiele brandstoffen, die na de Tweede Wereldoorlog steeds belangrijker werden in ons leven; om onze huizen te verwarmen (zie aardgasvrij), ons te verplaatsen en al dat plastic voor onze spulletjes mogelijk te maken. Ze hebben de ruimtelijke orde in belangrijke mate kleur gegeven; ten goede en ten slechte. Zonder fossiele brandstoffen waren woningen vermoedelijk veel vochtiger en ongezonder geweest en waren we veel minder vrij om te wonen en werken waar we willen, omdat we geen automobiel hadden om ons te verplaatsen. Op straat was er wellicht wel veel meer ruimte geweest, voor mensen en groen. En we zouden misschien meer zijn blijven meebewegen met de seizoenen, bijvoorbeeld qua voedsel.

Veel gevoel bij olie, kolen of gas hebben de meeste mensen niet, wél bij de manier van leven die ermee samenhangt. Daarom zit het klimaatdebat zo vol met negatieve definities; we kunnen wel voorbij de fossiele energiebron denken, maar niet voorbij de cultuur die ermee samenhangt.

Belangrijk in relatie tot het voorstellingsvermogen en de planologie van de lange termijn is dat de maatschappijvisie gestoeld op marktdenken en fossiele brandstoffen niet uit de lucht kwam vallen. Het verlangen naar een andere toekomst werd in het verleden actief vormgegeven. Bijvoorbeeld door het autobedrijf General Motors, dat het voorstellingsvermogen van Norman 'Big Norm' Bel Geddes aanboorde. In 1939 maakte hij de

expositie *Futurama: the World of Tomorrow* voor de Wereldtentoonstelling van New York. 27 miljoen Amerikanen zagen een levensgrote toekomst voor zich met auto's, keurige woningen met tuin in de suburbs en een uitgebreid wegennet.⁷³ Het was vooruitgang voor veel Amerikanen: een beeld om naartoe te bewegen. Natuurlijk werd die Amerikaanse droom niet een-op-een in Nederland gekopieerd, maar onderdelen ervan namen we zeker over. PvdA-voorman Joop den Uyl, hoewel niet de grootste liefhebber van het Amerikaans consumentisme, stelde dat elke arbeider een autootje voor de deur moest hebben.



Als in de tweede helft van de twintigste eeuw voorstellingsvermogen werd aangeboord om gemak, luxe en comfort te bereiken, wat stellen we daar dan tegenover in de eenentwintigste eeuw? Een benadering met een helder antwoord is 'ontgroei' (wederom een negatieve definitie!). De diagnose: economische groei en steeds toenemende consumptie verhouden zich niet tot een planeet met grenzen aan grondstoffen. Het voorstel: de planologie van de eenentwintigste eeuw moet zich baseren op de principes van 'ontgroeien'. Dat betekent niet per se dat er geen nieuwe wijken meer gebouwd moeten worden, maar wel dat economische groei als indicator van goede planologie minder belangrijk moet worden.

Ik denk dat de analyse van de ontgroei-beweging op belangrijke punten hout snijdt. Bijvoorbeeld omdat ze een realistisch antwoord op de klimaatcrisis heeft. Want een alternatief voor een leefstijl met minder energie zijn grootschalige 'negatieve emissies', waarin CO₂ op grote schaal uit de lucht gehaald wordt, bijvoorbeeld door nieuwe bossen of opslag in de grond.⁷⁴ Dat is een gok, want het vertrouwt op technologie die er nog niet is.

Technologie ontwikkelen om CO₂ uit de lucht te halen is geen slecht idee. Sterker: we moeten wel. Maar het is niet genoeg en illustratief voor onze voorstellingsarmoede. Kunnen we ons alleen hetzelfde leven met andere technologie voorstellen? Of is een ander leven denkbaar, met dezelfde óf andere technologie. Ontgroeiers zijn van deze laatste school.⁷⁵ Interessant is dat ze daarbij ook een specifiek type voorstellingsvermogen aanboren. Deze 'prefiguratie' gaat erover dat je je niet alleen een andere wereld voorstelt, maar die ook belichaamt. Je bent de toekomst zoals die zou moeten zijn. Bijvoorbeeld door als boer harmonieus met de natuur om te gaan of door een wooncoöperatie te stichten en daar jaren in te wonen. De kracht van het voorleven van zulke toekomst is dat het een vorm van voorstellingsvermogen is die zowel autoriteit als tastbaarheid heeft. Geen vage abstractie, maar met je snufferd midden in de toekomst.

Planologische prefiguratie is nodig. We hebben nog heel veel meer voorbeelden nodig van omgang met ruimte die gelukkig maakt zonder dat het de grenzen van de planeet blijft oprekken. Maar prefiguratie is niet genoeg. Want de kracht van prefiguratie is tevens de keerzijde. Niet alle toestanden zijn voorleefbaar, soms hebben we een grootschalig plan nodig over de toekomst van ons energiesysteem. Of een metrokaart die laat zien waar in de tijd de overstapstations zijn voor de omgang met zeespiegelstijging. Of juist een wild een speculatief plan om het debat op gang te brengen, zoals het voorstel voor een Blauw Hart van Kuiper Compagnons en Jan Rotmans.



We hebben mensen die toestanden voorleven, mensen die grootschalige plannen maken en mensen die de status quo bevragen. Met andere woorden: een cultuur van toekomstdenken, waarin

het ons lukt de lange termijn op allerlei manieren tastbaar te maken. Belangrijk is daarbij dat de manier waarop we de toekomst naar het nu halen, verschillende doelen kan hebben. Met andere woorden: er zijn verschillende *voorstellingslogica's* denkbaar.⁷⁶

De belangrijkste en bekendste voorstellingslogica is een wenselijke toekomst: een stip op de horizon, waar je als stad, dorp of regio naartoe gaat. Dit zou je een *bereikbare* voorstellingslogica kunnen noemen. Daarmee organiseer je collectieve actie, je gaat gezamenlijk een richting op. Budgetten worden vrijgemaakt en er is een afwegingskader; past iets niet in een visie, dan doen we het niet. Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam en de Blokjeskaart uit de Tweede Nota die ik eerder besprak, passen in deze voorstellingslogica.

Een andere bekende voorstellingslogica is die van de *vergelijking*: een beperkt aantal toekomsten wordt systematisch vergeleken. Scenarioplanning is een gebruikelijke aanpak bij zowel bedrijven als overheden. Hierin wordt de toekomst beperkt meervoudig gemaakt. Vaak wordt er gebruikgemaakt van assen met waarden of onzekerheden waarop de diverse scenario's zo veel mogelijk moeten verschillen. De bekende ontwerpstudie *Nederland Nu Als Ontwerp* uit 1987 ging uit van vier scenario's, die elk een andere waarde vertegenwoordigden. Die waarden sloten ongeveer aan bij het politieke spectrum van toen: confessioneel, socialistisch, liberaal en, de eigen vondst, ontspannen.

Een prikkelend idee kwam van architect Carel Weeber binnen het experimentele scenario 'ontspannen'. Voor de kust van Hoek van Holland moest Eropolis verschijnen, een huwelijksmarkt voor 2050. Met een autoracebaan, zodat vrouwen begeistert zouden raken door stoere rondrijdende mannen – bepaald feministisch was het idee niet. Eropolis was Tinder avant la lettre.

Er worden ook minder speelse scenariostudies uitgevoerd. Bijvoorbeeld door het Intergovernmental Panel for Climate Change (IPCC) en het Delta-programma. In dit soort studies onderzoeken ze bijvoorbeeld hoeveel de zeespiegel in de toekomst zal stijgen en wat voor effect dit op kwetsbare kustgebieden heeft. In deze studies komen de verschillen tussen scenario's niet door verschillende waarden zoals *Nederland Nu Als Ontwerp* ('we zijn het oneens'), maar door onzekerheid ('we weten het niet precies').

De derde voorstellingslogica is minder bekend: *procedureel*. Het gaat hier niet om een of meerdere toekomsten die gecommuniceerd worden, maar om mensen te stimuleren zo open mogelijk hun eigen voorstellingsvermogen aan te boren. Bekend van conceptuele kunst in musea, maar eigenlijk raakt het aan de kern van goede participatie. Niet alleen praten over die parkeerplaatsen in de buurt, maar de toekomst zo presenteren dat mensen zich gaan voorstellen in wat voor stad ze willen wonen. En dan kun je het daarna alsnog over die parkeerplaatsen hebben. Het raakt ook aan het idee van verandervaden dat ik eerder besprak; de toekomst niet als één of meerdere stippen op de horizon, maar als een weg die je aflegt.

Ik kwam een bijzonder voorbeeld van een procedurele voorstellingslogica tegen toen ik op bezoek was in het Zweedse Lund, een universiteitsstadje ten noorden van Malmö. In Lund verrijst een nieuwe wijk, met twee grote natuurwetenschappelijke instituten, woningen in hoge dichtheid en een tramlijn. Zoals vaker in Scandinavië zijn de duurzaamheidseisen hoog, maar dat is niet de reden dat dit voorbeeld onderscheidend is. Dat is namelijk de bijzondere omgang met de lange termijn. Terwijl het grootste deel van het gebied in handen is van de gemeente Lund, is er een stuk grond van ongeveer twaalf hectare dat in bezit is van de kerk van Lund. De kerk verpacht haar land normaliter aan

boeren en verkoopt het aan de gemeente wanneer die het wil ontwikkelen.

Dit keer besloot de kerk anders: ze werden zelf ontwikkelaar. Råängen noemden ze het gebied. Vertaald: het rauwe ven. Ze kozen voor deze aanpak, omdat ze hiermee op lange termijn meer inkomsten binnenkrijgen om hun kathedraal uit 1123 nog eens duizend jaar te onderhouden. Maar ook om een wijk te ontwikkelen die past bij de waarden van de kerk.⁷⁷ Bijzonder is de tijdshorizon van de planvorming: duizend jaar. De redenatie is even simpel als overtuigend: de kerk bestaat al bijna duizend jaar, dus is het logisch om te plannen voor nog eens duizend jaar. Maar hoe doe je dat in vredesnaam? Duizend jaar geleden zaten we immers nog diep in de middeleeuwen.

Een centraal uitgangspunt van de Lundse kerk is dat het belangrijk is om de tijd te nemen. Immers, als je plannen maakt voor duizend jaar, mag de ideevorming wel een paar jaar duren. Daarom wordt een stapsgewijs en experimenteel proces gevolgd, waarin de relatie tussen kerkelijke waarden en gebiedsontwikkeling centraal staat. Alsof je een nieuwe wijk in Nederland zou ontwikkelen vanuit het principe van rentmeesterschap. Om de kerk bij te staan zijn de gebruikelijke architecten, planners en financieel specialisten ingehuurd, deze zijn echter aangevuld met kunstenaars, schrijvers en curatoren. Het doel van de planvorming is niet alleen om antwoorden te formuleren, maar ook vragen. Kunstenaars worden uitgenodigd om mee te denken over de plannen, niet door met oplossingen te komen, maar door fundamentele vragen te stellen die de kerk zichzelf nog niet gesteld had.

Dat betekent niet dat het alleen maar een artistieke exercitie is. Het kerkbestuur zoekt naar ontwikkelaars om woningen te realiseren in het wijkje. Daarbij is het volgens een van de bestuursleden prima als zij in de eerste decennia vooral inkomsten genereren; de kerk heeft

immers een langere termijn voor ogen. Een ontwikkelaar die voorstelde om het hele proces over te nemen, kwam van een koude kermis thuis. Kerkbestuurder Christer Larsson: 'Als ontwikkelaars zeggen: "Maak je geen zorgen, wij regelen het", dan gaan we ons juist zorgen maken.'

Råången is natuurlijk een wat uniek geval, omdat de kerk de jackpot won toen haar grond in een keer veel meer waard werd door de bestemmingswijziging. Dat gaf ruimte om de toekomst anders, meer vragend, te benaderen. Als procedure. In veel gevallen van ruimtelijke ontwikkeling is de tijdsdruk groter en moet de ruimte voor het voorstellingsvermogen actief bevochten worden. Råången is uitzonderlijk, maar laat wel de mogelijkheid zien van een andere planologische tijdsoriëntatie.

Dan de vierde en laatste voorstellingslogica: *ontregeling*. We scheppen toekomsten te midden van allerlei toekomsten die er al zijn. Het moderne denken is nooit helemaal verdwenen en de Amerikaanse droom van *suburbia* is nog steeds springlevend. Juist het feit dat die droom geen voortdurende articulatie behoeft, geeft aan hoe vanzelfsprekend het is. Ontregeling stelt dat bestaande beeld ter discussie, niet door er rigide een ander beeld tegenover te zetten, maar door speels en soms met humor het publiek aan het denken te zetten. Online dacht ik een prachtig voorbeeld van die ontregeling tegen te komen. Het was een filmpje van een bijzonder gebouw. In vogelvlucht scheer je over een schitterende rivier in de natuur, daarna volgen wadi's waar rijst wordt geteeld, waarna je schilderachtige bergtoppen passeert. *The valley is one of life's natural conclusions*, zegt een warme Engelse stem vlak voordat je uitkomt bij een gebouw dat lijkt op een berg in de jungle. Het deed me denken aan de oude Mayastad Tikal in Guatemala, helemaal overwoekerd door het bos. Het filmpje is strak, de beelden zijn gelikt, de voice-over zegt nietszeggende dingen in Oxford-Engels – *grandiose, beautiful and nurturing*.

Ik vermoedde dat het filmpje van een kunstenaarscollectief komt, dat speelt met ons verwrongen idee van natuur in de stad. Ik vond het een prachtig voorbeeld voor dit essay, hoe kunstenaars door slim met beeld en tekst te spelen onze ideeën over de toekomst van de stad kunnen bevragen. Maar ik zit helemaal mis. Het bleek te gaan om een gebouw dat ik langzaam zag verrijzen terwijl ik week in week uit op Station Amsterdam-Zuid op de trein stond te wachten. ‘The Valley’ heet het. Het is een mooi gebouw, volgens architectuurcritici zelfs de verwezenlijking van een droombeeld.⁷⁸ Een strakke, commerciële flat aan een van de drukste snelwegen van het land. Maar ik had nooit verwacht dat deze flat en dat filmpje bij elkaar horen. Het gebouw én het filmpje komen uit de koker van architectenbureau MVRDV.

Ik bleek niet de enige te zijn die zich verbaast. In 2015 schreef Mark Minkjan een prijswinnend essay over de extreme en soms absurde visualisaties die MVRDV toepast, met The Valley als figuurlijk dieptepunt.⁷⁹ Minkjans stuk werd tien jaar later gevolgd door een onderkoeld-geestige reportage van journalist John Schoorl.⁸⁰ The Valley is inmiddels geen filmpje meer, maar een gebouw waar mensen wonen. De bewoners zijn bepaald geen geitenwollensokkentypes die terug naar de natuur willen. Schoorl citeert een ‘exclusieve eventplanner’, die uitlegt hoe goed The Valley bij haar leven past:

Als ik hier de parkeergarage uit kom, staat er een automaat met eten van topkoks als Robert Kranenburg. Hardwerkende wereldburgers zoals ik hebben elkaar hier gevonden. Het is net alsof heel Amsterdam-Zuid in één gebouw is gezet. Tenminste, degenen die van snel leven en luxe houden.

Soms is de werkelijkheid absurder dan fictie.

Dan maar een voorbeeld waarvan ik zeker weet dat het de bedoeling had te ontregelen. In 2017 organiseerden we de *Post-Fossil City Contest*, een ontwerpwedstrijd over de stad van de toekomst zonder fossiele brandstoffen. Het doel was om verbeelding te ontketenen, wij schetsten de randvoorwaarden: geen olie, kolen en gas in de stad en het kunstwerk moest te exposeren zijn. De inzenders mochten los. Er kwamen 250 inzendingen binnen.

Een van de winnaars en spannendste ideeën was Bertha 85, een koe die geen eigendom van iemand is, maar zichzelf bezit, net als mensen.⁸¹ Bertha trok van wijk naar wijk, stedelingen konden melk bij haar kopen met een app. Met het verdiende geld onderhield ze haar familie. De bedenkers Asja Eggers en Ottonie von Roeder maakten een iconische foto van Bertha, waarin er een melkkarretje achter haar aan hobbelt en er een methaanballon boven haar zweeft. Om die methaanballon mogelijk te maken liet Bertha een gat in haar maag maken, zo kon het schadelijke broeikasgas methaan worden afgevangen. Bertha riep veel reacties op. Dat was toch zielig voor die koe? Een gat in de buik!

De ontwerpers waren tevreden, dit was precies waarnaar ze zochten: het toonde aan dat veel mensen geen idee hebben van de manier waarop onze voedselproductie is georganiseerd. In de bio-industrie hebben dieren het echt niet veel beter dan Bertha, tegenover dat gat in haar maag stonden veel voordelen: vrijheid en de middelen om zelf je familie te onderhouden. Bovendien spaarde Bertha voor het pensioen van haar nakomelingen.

Het is een perfect voorbeeld van de ontregelende voorstellingslogica, het idee was volledig fictief, maar zo serieus uitgevoerd dat mensen erdoor in verwarring raakten. Daarmee brachten de makers een debat op gang over de toekomst van voedsel, in het bijzonder de relatie tussen voedselproductie op het platteland en voedselconsumptie in de stad.



Planologie en het voorstellingsvermogen moeten zich dieper, beter en nauwer tot elkaar verhouden. We behoren niet alleen wensbeelden te ontwikkelen om collectieve actie te stimuleren, maar moeten voortdurend op verschillende manieren de toekomst naar het nu halen. Aan de ene kant gaat dat om het voorstelbaar maken van wat we als maatschappij willen en wat zou kunnen (bereikbare voorstellingslogica), maar het gaat nadrukkelijk ook om de toekomstbeelden die de absurditeit van het heden laten zien (ontregelende voorstellingslogica). De ene voorstellingslogica is daarbij niet beter dan de andere, we moeten ons voortdurend afvragen wat voor voorstellingslogica past bij welke situatie. In sommige gevallen is dat een wervend eindbeeld van de toekomst, in andere gevallen juist een ontregelende interventie. Zelf hoop ik de komende jaren beter te begrijpen welke situatie om welke voorstellingslogica vraagt.

Die cultuur van toekomstdenken kan een combinatie zijn van voorleven en meer kritische en analytische vormen van voorstellingsvermogen. We moeten toekomstën voorleven en daarmee laten zien dat het anders kan. Gegronsd, zoals de Zweedse kerk in Lund liet zien. Maar dat is niet genoeg. Ook moeten we beter analyseren wat het betekent voor de planologie om voorbij de 'eindpuntlogica' te gaan. Voorstellingen over ruimtelijke toekomstën gaan niet alleen over het bereiken van dat einddoel, maar net zo goed over de weg daarnaartoe. Het denken in veranderingen, zoals al gebruikelijk is in het klimaatdebat.

Met een nadere categorisering en inkleuring van ons voorstellingsvermogen zijn we er echter nog niet. Waar moet dat dan gebeuren en wie moeten dat doen? Onderwijs is in ieder geval een sleutel. Door het voorstellingsvermogen van onze leerlingen en studenten nu te trainen, leiden we een

generatie op die het verschil kan maken, omdat het tastbaar maken van de lange termijn vanzelfsprekend is. Voorbeelden zijn er genoeg: de Geo Futures School in het aardrijkskundeonderwijs, toekomstgericht atelieronderwijs in stedenbouw en planologieonderwijs en cursussen die expliciet over de (ruimtelijke) toekomst gaan.

Het hart van de ruimtelijke beslismechaniek is dat echter nu nog niet, dat effect merken we pas later. We zullen nu al dingen moeten veranderen daar waar de beslissingen worden genomen die nog eeuwen na-ijlen. Dat brengt me bij het volgende hoofdstuk: hoe ziet sturing voor de lange termijn eruit?

STURING

In mijn zoektocht naar sturing van de lange termijn stuit ik op het idee van 'tempolagen'. Uitgewerkt door de Amerikaanse langetermijndenker Steward Brand, komt het erop neer dat de wereld in verschillende snelheden verandert.⁸² Brand onderscheidt een aantal lagen die elk een eigen dynamiek hebben. Het snelst is de laag van de mode, die bijvoorbeeld gaat over kleding en 'hippe' muziek; de waan van de dag eigenlijk. Een drankje of een kledingstuk dat de ene zomer 'in' is, kan de volgende zomer weer 'uit' zijn. Langzamer zijn de lagen van bedrijvigheid en infrastructuur die Brand na mode plaatst; een bedrijf is niet noodzakelijkerwijs failliet wanneer een nieuw kledingstuk niet aanslaat, maar er zijn maar weinig bedrijven die het al eeuwen uithouden. Infrastructuur is nog iets taaier, een weg verdwijnt niet zomaar, al heeft een weg evenmin eeuwigheidswaarde. Zo veranderde Utrecht zijn singel weer in water, nadat dit stukje stad decennialang een drukke autoweg was geweest.

Het een-na-langzaamst is de laag van de cultuur, die traag, zij het soms schoksgewijs, verandert. Het tanende geloof in maakbaarheid is hiervan een goed voorbeeld. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw dachten we nog dat de maatschappij te vormen was door de inrichting van de ruimte, bijvoorbeeld door de bouw van collectieve voorzieningen en het over Nederland verspreiden van overheidsfuncties als de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO, Groningen)⁸³ en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, Heerlen). Daarna kwam de markt (weer) op als centraal

sturingsmechanisme. Competitie moest maar uitmaken welke steden floreerden en welke krompen. En het idee dat de overheid woonvoorkeuren zou kunnen vormgeven zoals de Stichting Goed Wonen ooit meende, zien we in de eenentwintigste eeuw als paternalistisch. In een marktordening dient men vooral te luisteren naar de behoeften van de woonconsument, die nu eenmaal graag een grondgebonden woning met tuintje wil.⁸⁴ Althans, dat is het beeld van veel bouwers en projectontwikkelaars.

De traagste tempolaag in Brands raamwerk is de natuur. Uiteenlopend van decennia (opwarming van de aarde) tot miljoenen jaren (platen-tektoniek) is deze laag het veelomvattendst en moeilijkst te begrijpen. De rol van de mens is veel bescheidener en deze natuurlaag is lang genegeerd, het tempo van mensen stond centraal. Auke van der Woud laat het zien in zijn boek *Het landschap, de mensen*; vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond er een nieuwe cultuur van wetenschap en techniek waarin woeste gronden ontgonnen dienden te worden en water ingedamd of -gepolderd.⁸⁵ Maar dat landschap reageert op al die interventies, zij het decennia of zelfs eeuwen later. Inmiddels stapelen de problemen zich dan ook op: verdroging, kwel, kwetsbaarheid voor zeespiegelstijging, veenoxidatie. Ik noemde eerder al het essay van Deltares, Sweco en BoschSlabbers⁸⁶ dat concludeert dat we nu zitten met een ruimtelijke inrichting die vanuit de natuur gezien onlogisch is. De verkeerde dingen op de verkeerde plek. Dat komt omdat mensen de tempolaag van de natuur niet serieus genoeg namen.

Als de lagen goed functioneren, meent Brand, ontstaat er een systeem dat zichzelf corrigeert. Problematisch wordt het wanneer de ene tempolaag te veel naar een andere tempolaag gaat hellen. Dit geldt in het bijzonder voor *governance* (sturing), dat Brandt in het midden van de

tempolagen plaatst. Sturing zou een verbindings-schakel moeten zijn tussen de relatief korte termijn (mode, commercie, infrastructuur) en de lange termijn (cultuur, natuur). Aan die sturing ontbreekt het nu: planologie is niet meer de verbinding tussen de relatief snelle en relatief langzame tempolagen (of zo je wilt: de korte en lange termijn), maar is vooral gaan meebewegen met de korte termijn.⁸⁷



Zulke temporele onkunde zien we vaak in het woondomein. De woonsector is een domein van de lange adem; woningen bouwen duurt jaren, net als de verandering van de bevolking. En we hebben een woonprobleem, wonen is duur, zowel in de koop- als huursector. En er is een gigantisch verschil tussen degenen die ‘binnen’ zijn in het systeem doordat ze tijdig een woning hebben gekocht en degenen die dat nog niet zijn. Niet voor niets waren er al diverse woonprotesten die ageerden tegen deze situatie. Wat is de rol van de overheid?

Het leven van huizenkopers wordt door de overheid al decennia aan alle kanten vergemakkelijkt. De hypotheekrenteaftrek bestond al langer, en met de almaar stijgende prijzen op de woningmarkt de afgelopen jaren werden ook andere doceurtjes verkend. Bijvoorbeeld in 2020 toen een Kamermeerderheid besloot de overdrachtsbelasting bij aankoop van een woning af te schaffen. Randvoorwaarden: de woning mocht niet duurder zijn dan 400.000 euro en de kopers mochten niet ouder zijn dan 35 jaar. Dit voorbeeld laat zien hoezeer sturing zich vooral richt op de snelste tempolaag (mode: de gekte op de huizenmarkt) en die probeert te beïnvloeden. Eén van de initiatiefnemers was toenmalig CDA-kamerlid Julius Terpstra, die onbewust precies liet zien waar het probleem zit: ‘Ik wil ook iets doen aan de korte klap’, zei hij

op tv.⁸⁸ Vervolgens gebeurde wat experts al lang hadden voorspeld: de huizenprijzen stegen nog verder, want koopstarters voegden het bedrag van de afgeschafte overdrachtsbelasting simpelweg toe aan hun bod. De korte klap dreunde lang na.

Diezelfde Terpstra diende samen met VVD-kamerlid Daniël Koerhuis in 2020 ook een motie in om woningbouw in de Utrechtse polder Rijnenburg mogelijk te maken. De motie was succesvol, een meerderheid in de Tweede Kamer stemde in. Maar dat betekende niet dat er kort daarna gebouwd werd. Rijnenburg is namelijk niet zomaar een polder, deze lap grond ter grootte van ongeveer 1.500 voetbalvelden is al meer dan dertig jaar onderwerp van ruimtelijk debat.⁸⁹ Het gebied ligt ingeklemd tussen twee snelwegen en ten zuiden van Leidsche Rijn, de grootste Vinex-wijk van Nederland met bijna honderdduizend inwoners.⁹⁰

Ontwikkelaars kochten in de jaren negentig grondposities in Rijnenburg. Het leek erop dat er gebouwd zou gaan worden in de toekomst, als vervolg op Leidsche Rijn. Er werd toentertijd wat van de grenzen van het Groene Hart afgeknibbeld en de polder werd onderdeel van de gemeente Utrecht.⁹¹ Aanvankelijk waren er plannen voor een soort dorp met luxe woningen in het groen, maar dat kwam niet van de grond. In het begin van de jaren tien van deze eeuw gooide de financiële crisis roet in het eten, alle plannen gingen de ijskast in.

Na de financiële crisis trok de woningmarkt weer aan en werden de plannen voor Rijnenburg afgestoft. Sterker: er zouden veel meer woningen kunnen komen, een stadswijk met 40.000 inwoners. Tegelijkertijd was er een nieuwe ruimteclaim opgestaan: klimaat. Na het Akkoord van Parijs van 2015 werd er serieus ingezet op hernieuwbare energie. De lege polder Rijnenburg was mogelijk de laatste plek voor Utrecht om windmolens te plaatsen. De energiecoöperatie Energie Utrecht wilde dit wel gaan realiseren. Maar dat zou woningbouw

enorm bemoeilijken, wonen onder een windmolen is onmogelijk.

Het klimaat roerde zich ook op een andere manier. Na de ‘waterbom’ uit 2021, die in Limburg tot flinke overlast en kosten en in Duitsland en België zelfs tot slachtoffers leidde, kwam het lokale waterschap Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (HDSR) in actie. Ze schreven een scherpe brief aan de gemeente Utrecht waarin ze opriepen erg voorzichtig te zijn met bouwen in het noorden van de polder, die een slappe bodem heeft. De relatie tussen gemeente Utrecht en de grondeigenaren was inmiddels op een dieptepunt beland. Omdat grondeigenaren geen gehoor meer vonden bij de gemeente, besloten ze iets ongekends te doen: ze gingen campagne voeren tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. Ze riepen op om te stemmen op een partij die voor woningbouw in Rijnenburg was. Een paar jaar later, terwijl ik dit schrijf, kunnen de partijen elkaar weer vinden; een consensus met wind en wonen en een wat latere start van woningbouw lijkt te ontstaan. Er was bovendien rugwind vanuit Den Haag. In het hoofdlijnenakkoord uit 2024 stond het volgende zinnetje waarvan experts zeker wisten dat het om Rijnenburg moet gaan: ‘In nieuw te bestemmen gebieden gaat woningbouw, in geval van concurrentie om grond, boven windmolens.’⁹²

Rijnenburg heeft veel inzichten te bieden over sturing en de lange termijn. Rijnenburg laat allereerst het belang van projectontwikkelaars zien in de sturing van de ruimte. Ontwikkelaars en andere grondeigenaren als woningcorporaties en investeerders bezitten een groot deel van de polder. Grondbezit geeft veel mogelijkheden, als de bestemming van een gebied verandert, heb je zogenaamd ‘zelfrealisatierecht’: jij bent degene die die windmolens of woningen in principe mag bouwen. In het geval van de verandering van landbouwgrond naar grond voor woningbouw kan de

grond zomaar zeventig keer meer waard worden.⁹³ Dat kan reden zijn om een deel van deze winst door de overheid af te romen, er zijn steeds meer voorstanders van een 'planbatenheffing'.

Vanuit langetermijnperspectief hoeven dit soort waardesprongen op zich geen probleem te zijn, mits de baten goed besteed worden. Woningcorporaties blijven eigenaar van de woningen in het gebied en kunnen deze baten gebruiken voor toekomstige kosten of de bouw van woningen elders. Al is de waardesprong bij woningcorporaties vaak niet zo enorm, omdat sociale woningbouw vooral geld kost. Voor projectontwikkelaars hoeft deze waardesprong op zichzelf geen probleem te zijn.

Neem BPD (Bouwfonds Property Development), de grootste ontwikkelaar van Nederland en tevens de partij met de meeste grond in Rijnenburg. De Drentse ambtenaar Jacob Wiersma richtte dit bedrijf op na de Tweede Wereldoorlog. Aanvankelijk heette het de Bouwspaarkas Drentsche Gemeenten. De Drentse middenklasse spaarde voor een bescheiden koopwoning, gerealiseerd door Wiersma c.s. Later werden diverse gemeenten eigenaar van het Bouwfonds. In zekere zin was het een langetermijnorganisatie die zorgde voor toegankelijke woningen en meestal bouwde op plekken waar gemeenten dat graag wilden.

Op dit moment is BPD een volle dochter van Rabobank. Het maakt voor sturing van de lange termijn veel uit wat voor type organisatie BPD is. Een organisatie in de geest van Wiersma, met oog op de lange termijnontwikkeling van Nederland? Die we dus inderdaad prima een deel van de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland op lange termijn in handen kunnen geven? Of vooral een commerciële partij die mee gaat in het vastgoedgeweld van snelle en hoge winsten en waar de overheid kort op moet zitten. Ik heb beide duidingen gehoord. In het algemeen denken we te veel in

stereotypen over projectontwikkelaars en investeerders, die variëren van Synchron dat zich grote zorgen maakt om de klimaatcrisis en daarom voorstelt niet meer in polders te bouwen⁹⁴, tot het extreme kortetermijndenken van Ramphastos dat een stuk grond in Merwede binnen een jaar met miljoenenwinst doorverkocht en daardoor medeveroorzaker was van grote druk op de duurzaamheidsambities in de wijk.⁹⁵ Al deze ontwikkelaars zitten ergens op de as 'tussen ideaal en kapitaal', om de woorden van BPD-biograaf Joost Kingma te gebruiken.⁹⁶ En hoe meer de idealen van deze organisaties geborgd zijn, met hoe meer vertrouwen we ze plannen voor de ruimtelijke toekomst kunnen laten ontwikkelen.

Naast de positionering van een organisatie op Kingma's kapitaal-ideaal-as hangen de doelstellingen van een organisatie ook samen met hoe lang ze betrokken zijn bij een gebied. In het geval van de polder Rijnenburg blijven pensioenfondsen lang eigenaar, evenals woningcorporaties die hun woningen verhuren. Zij hebben *skin in the hood*.⁹⁷ Dat geldt niet voor projectontwikkelaars, zij verkopen de gerealiseerde woningen aan individuen (koop) of woningcorporaties of investeerders (huur), waarna ze naar een volgend 'project' gaan. Dat is denk ik een belangrijke beperking van sturing van de langetermijntoewijding in Nederland. We kunnen op dit moment niet zonder projectontwikkelaars, vanwege hun expertise en grondposities, maar in de logica van ontwikkelen-verkopen-volgende project zit de korte termijn ingebakken. Daar zouden we anders mee kunnen omgaan. Bijvoorbeeld door eigenaar te blijven van de grond, zoals we zagen bij de kerk in Lund. Maar er zijn nog andere lichtpuntjes, BPD heeft een fonds met huurwoningen waarbij ze juist wel eigenaar van de grond blijven.

De andere aanvliegroute is dat publieke organisaties zich veel meer moeten bekommeren om de lange termijn. Waterschappen zouden hierin

een belangrijke rol kunnen spelen. Zij mengen zich steeds meer in de ruimtelijke ordening, ook in Rijnenburg. Ik noemde al het waterschap dat verantwoordelijk is voor Rijnenburg, HDSR. Zij waarschuwen niet alleen voor woningbouw in het noorden van Rijnenburg, maar droegen met verschillende ontwerpers en onderzoekers tevens bij aan een prikkelend alternatief. Wat als het noorden van Rijnenburg een drijvende stadswijk zou worden? Een wijk die zowel een thuis biedt aan toekomstige Rijnenburgers als ruimte biedt om waterpieken op te vangen, die steeds vaker gaan voorkomen?⁹⁸ De aanleg van zo'n drijvende wijk is nu duurder – gebruik dus vooral geen hoge discontovoet om dit door te rekenen! – maar zadelt toekomstige generaties veel minder met een probleem op. Er zitten nogal wat haken en ogen aan deze oplossing, maar het is wel het type denken over langetermijnsturing dat prikkelt. En juist het waterschap heeft hier een verantwoordelijkheid; zij moeten er immers voor zorgen dat het watersysteem onder veel uitdagendere omstandigheden – droogte, extreem weer, stijgende zeespiegel – goed blijft functioneren.



In Rijnenburg zien we bovendien hoe sterk de ruimtelijke ordening de afgelopen jaren is gedecentraliseerd. Ruimtelijke plannen komen tot stand in het samenspel tussen lokale overheden, grondeigenaren en – vaak in mindere mate – maatschappelijke organisaties. Veel experts, zeker de wat nostalgischere, zijn bezorgd om dit gebrek aan ‘regie’ en roepen op tot sterkere sturing door de rijksoverheid. Het ingewikkelde aan deze visie op sturing is dat ze wordt gepropageerd door vertegenwoordigers met een heel andere visie op de ruimtelijke inrichting van Nederland. Regie kan betekenen dat de overheid locaties voor woningbouw moet doordrukken. Zie over Rijnenburg

bijvoorbeeld de motie van de toenmalige Kamerleden Koerhuis en Terpstra en zie het zinnetje over wind en wonen in het Hoofdlijnenakkoord. Anderen zien in regie veel meer iets wat betrekking heeft op ‘water en bodem sturend’. De rijksoverheid moet vanuit dit perspectief onverstandige dingen voorkomen, zoals het toestaan van woningbouw in de Zuidplas, het allerlaagste punt van Nederland. De gemeente daar is wellicht verblind door de eigen grondposities en heeft een strenge ouder nodig die bijstuurt.

Op zich is ‘water en bodem sturend’ een voorbeeld van langetermijnsturing. Immers, het laat de trage tempolagen van de natuur prevaleren boven de snelle tempolagen. En het ligt voor de hand dat er een vorm van regie op rijksniveau is voor vraagstukken die het blikveld van gemeenten overstijgen. Bijvoorbeeld als het gaat over welke grootschalige investeringen in infrastructuur (energie, mobiliteit) er gedaan gaan worden in de komende decennia. Blijft de nadruk op de Randstad of verschuift die naar de Zandstad? Of vinden we het spreidingsbeleid opnieuw uit?⁹⁹ En welke strategische keuzes worden er gemaakt met betrekking tot zeespiegelstijging; verhogen en innoveren we de dijken of bewegen we meer mee met het water?

Toch is het niet verstandig al onze hoop te vestigen op een nationaal ministerie, want rijksregie is zeker geen panacee. Tot grote vreugde van de ruimtelijke vakgemeenschap kwam er in 2022 weer een ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Met bovendien een bevoegde en kundige minister, Hugo de Jonge. Maar de verwachtingen bleken te hooggespannen. De spanning tussen de korte termijn van de woningbouw en de lange termijn van water en bodem was niet ineens opgelost door dit ministerie. De Jonge loste het op door twee gezichten te laten zien, die bijna nooit in dezelfde ruimte waren. Aan de ene kant hield hij prachtige bevoegde verhalen over

rentmeesterschap en manieren om te voorkomen dat in de strijd om de ruimte het recht van de sterkste geldt. Aan de andere kant was De Jonge een minister die de woningbouwproductie moest opvoeren. Hij vond het prima dat er gebouwd werd in de Zuidplas en zette de provincie Zuid-Holland het mes op de keel omdat hij vond dat ze niet snel genoeg locaties buiten de stad aanwezen. Oftewel: je kunt wel een ministerie oprichten, maar daarmee is de spanning tussen korte en lange termijn niet meteen opgelost. Dat vereist een preciezer inzicht in hoe sturing werkt en wat de overheid precies kan en moet doen.

1

Daartoe is het begrippenpaar instituties en instituten nuttig. Instituties zijn de 'regels van het spel', zowel formeel (wetten) als informeel ('normaal' gedrag). Daarover later meer, nu eerst *instituten*. Dat zijn 'organisaties met een bepaalde taak'. In het verleden was het voornoemde ministerie van VROM een belangrijk instituut. Nu hebben we bijvoorbeeld het Planbureau voor de Leefomgeving, dat als taak heeft de rijksoverheid goed en onafhankelijk te informeren met kennis over ruimtelijk beleid. Helemaal interessant zijn instituten wier bepaalde taak de lange termijn is. In Nederland zien we dat met name in de watersector. Door de geschiedenis van de strijd tegen het water en in het bijzonder de overstroming van 1953, neemt Nederland waterveiligheid serieus.

In 2011 werd een Deltawet aangenomen, die geld beschikbaar stelde (Deltafonds), jaarlijkse plannen verordonneerde (Deltaprogramma) en een soort superambtenaar aanstelde (Deltacommissaris). Het Deltaprogramma hanteert een tijdshorizon van honderd of soms wel tweehonderd jaar. Absurd lang in de beleidswereld. Daarnaast is er een behoorlijk budget

(meer dan een miljard op jaarbasis) en heeft de Deltacommissaris een relatief autonome positie. Al beslist de Tweede Kamer altijd. Dat heeft tot nu toe goed gewerkt, vooral omdat er in Nederland een brede consensus is over het belang van waterveiligheid en betrouwbare dijken. Maar nu het over ruimtelijke ordening gaat wordt het spannender: moet de Deltacommissaris zich ook gaan mengen in discussies over waar we moeten gaan wonen?

We zien hier dat de rol van de Deltacommissaris ingewikkelder en minder vanzelfsprekend wordt. Toch wordt er in navolging van de Deltacommissaris regelmatig gepleit voor vergelijkbare instituten die de lange termijn borgen. Bijvoorbeeld een Klimaatcommissaris of een Commissaris voor Toekomstige Generaties. Zijn zulke instituten wenselijk? Doordat zo'n instituut niet steeds het gehijg van nieuwe verkiezingen in zijn nek voelt, kan het afstandelijker en rationeler naar de verre toekomst kijken, maar daar zit zeker een risico aan.

Want hoe aantrekkelijk dat ook klinkt voor hoeders van de lange termijn, verkiezingen hebben natuurlijk wel een doel; burgers kunnen meebeslissen over de koers van het land door vierjaarlijks te stemmen. In plaats van minder democratie, zou je juist méér democratie kunnen organiseren. Vormen van directe democratie in aanvulling op de representatieve democratie. Dat is het idee van burgerberaden: selecteer willekeurig een aantal burgers via loting en laat hen oplossingen bedenken voor complexe vraagstukken.

Na protesten tegen klimaatverandering raakte de Franse president Macron in 2019 overtuigd van het burgerberaad.¹⁰⁰ Een groep van 150 willekeurig gekozen Fransen werkte met input van experts aan diverse oplossingen. Het is een interessant idee voor de inrichting van de ruimte. Laat 150 Nederlanders zich met hun ziel en zaligheid

storten op de complexe knoop van ruimtelijke claims op de toekomst. Over landbouw, wonen, aanpassing aan het klimaat en een energiesysteem binnen de grenzen van de planeet. Een integrale afweging eigenlijk, maar dan zonder de druk van lobbygroepen. En niet met alleen maar de bekende planologen die we doorgaans horen in het vakdebat.

De econoom en filosoof Niek Mouder maakte de afgelopen tijd school met een vergelijkbaar idee: de Participatieve Waarde Evaluatie (PWE). Hierin gaan burgers op de stoel van een beleidsmaker zitten en moeten ze keuzes maken onder schaarste, bijvoorbeeld van geld of ruimte. In opdracht van het ministerie voor VRO dacht een representatief panel van 2.400 Nederlanders na over de verdeling van de ruimte in Nederland. Één van de conclusies van deze Ruimteraadpleging: Nederlanders stellen gemiddeld voor meer ruimte te maken voor natuur en wonen ten opzichte van de traditionele landbouw.¹⁰¹ In een wetenschappelijk artikel benadrukken Mouder en collega's dat het heel zinnig kan zijn om een Participatieve Waarde Evaluatie (een zogenaamd *deliberative maxi public*) te laten volgen door een burgerberaad (een zogenaamd *deliberative mini public*).¹⁰² Een PWE is geschikt om grofweg aan te geven wat er moet gebeuren, met behoorlijk wat draagvlak, omdat er veel mensen aan meedoen. Aan een burgerberaad doen veel minder mensen mee, maar daarin kun je wel veel preciezer vaststellen hoe het gewenste doel bereikt kan worden. Bijvoorbeeld wat voor beleid er ingevoerd moet worden.

Het klinkt allemaal doordacht en logisch. Als we een PWE plus burgerberaad over de ruimtelijke ordening zouden organiseren, zou mijn grootste zorg niet zijn of het zinnige uitkomsten oplevert. Een veel grotere zorg is wat er met die uitkomsten gebeurt. Want precies daar ging het in Frankrijk mis. De Franse president Macron maakte goede sier met het burgerberaad, maar toen de

uitkomsten hem niet aanstonden, gebruikte hij zijn 'jokers' om voorstellen te blokkeren of paste hij ze zo aan dat er weinig meer van overbleef. Ideeën waarop het burgerberaad lang gestudeerd had, sneefden met een pennenstreek in het Élysée. De maximumsnelheid ging niet omlaag, ecocide werd niet strafbaar en de dividendbelasting van vier procent voor het bedrijfsleven ging niet door. De conclusie van de initiatiefnemers: 'Macron heeft ons verraden.'

Of in iets abstractere termen: er waren geen regels om de uitkomsten te borgen. Dat brengt ons bij de andere i, die van *institutes*. Instituties zijn de 'regels van het spel'. Dat kan gaan over formele regels, zoals stikstofwetgeving of de maximale huur voor een sociale huurwoning. Maar instituties gaan ook over informele regels, dingen die niet gecodeerd zijn, maar waarvan bijna iedereen weet hoe ze horen. In gebiedsontwikkeling is de taal van de getallen leidend: zonder grondexploitatie neemt niemand je serieus. Terwijl je het als architect wel kunt schudden als je niet kunt tekenen.

Sommige wetgeving is bedoeld om de emoties en impulsen van de korte termijn te temmen. Bijvoorbeeld de eerdergenoemde biodiversiteitswetgeving, die de veeteelt weliswaar in de weg zit, maar zorgt dat soortenrijkdom op lange termijn kan blijven bestaan. De domeinen natuur, milieu en water uitgezonderd, is er niet zoveel langetermijnwetgeving in de ruimtelijke ordening. Wel kennen we een traditie van instrumenten om wetgeving te omzeilen, zoals het eerder besproken Programma Aanpak Stikstof (PAS) en de Crisis- en Herstelwet uit 2010.



Er is echter één formele institutie die alle andere overschaduwt en de ruimte domineert: het heilige

eigendomsrecht.¹⁰³ Veel wetgeving stamt uit de napoleontische tijd, zo ook dit recht. In 1851 werd in de Onteigeningswet vastgelegd dat grond alleen om zwaarwegende redenen onteigend kan worden, en die reden moet precies omschreven zijn. Wanneer je een stuk grond koopt is het dus van jou, tot je overlijdt of het verkoopt. Het voordeel: grondeigenaren hebben de zekerheid om te investeren in het gebruik van het perceel. Bijvoorbeeld door hoogwaardige woningen te bouwen of vervallen panden op te knappen. Het nadeel: door de sterke positie van grondeigenaren hebben overheden, zoals gemeenten, maar beperkt instrumenten om op het publiek belang te sturen. Onteigening wordt slechts bij hoge uitzondering ingezet.

Een mogelijke oplossing is erfpacht, waarbij de grond niet wordt verkocht, maar voor lange tijd verpacht. De gemeente Amsterdam hanteert dat model, maar ook de Universiteit Utrecht en de voornoemde kerk uit het Zweedse Lund. De grondeigenaar ontvangt hierdoor tot ver in de toekomst inkomsten (de 'canon') en kan bijsturen als het ruimtegebruik onwenselijk blijkt, bijvoorbeeld door de pacht niet te verlengen. Al zou dat laatste in de huidige maatschappij tot een volksopstand leiden. Lastig aan erfpacht is dat veel grond al is uitgegeven en daarmee in bezit van individuen en bedrijven. Dat draai je niet zomaar terug.

Een ander, liberaler instrument heeft dit probleem niet. Economen beginnen verlekkerd te kijken als ik het noem: de grondbelasting.¹⁰⁴ De Amerikaan Henry George viel het in de negentiende eeuw op hoe grondbezitters slapend rijk werden, simpelweg doordat hun percelen meer waard werden. Zijn oplossing was simpel. Als je grond bezit, betaal je hierover jaarlijks belasting. Wanneer de waarde van de grond stijgt, bijvoorbeeld doordat de overheid een intercitystation om de hoek bouwt, betaal je hierover belasting. Profiteren van de investeringen van anderen wordt hiermee onmogelijk gemaakt, evenals speculatie; het

loont immers niet om een lap grond braak te laten liggen tot je er de hoofdprijs voor kunt vragen. Een pand leeg laten staan wordt door een grondbelasting minder aantrekkelijk; ook als er geen huurders in een pand zitten, moet je aftikken.

Aan invoering van een grondbelasting zitten nogal wat praktische haken en ogen. Die laat ik even voor wat ze zijn. De fundamentele vraag: is grondbelasting een instrument dat de lange termijn ten goede komt? Het antwoord is volmondig 'ja', als de almaar toenemende vermogensongelijkheid in ogenschouw wordt genomen. Grond en het vastgoed dat daarop staat zijn belangrijke factoren in deze vermogensongelijkheid. Problematischer aan de grondbelasting vind ik dat het grond ziet als een productiefactor waarvan de waarde op de markt bepaald wordt. Die financiële waarde wordt vervolgens belast. Mijn bezwaar tegen deze manieren van kijken is dat grond zo wordt vernauwd tot alleen een productiefactor; wat is de markt bereid ervoor te betalen? Dat is een manier van kijken, maar zeker niet de enige.



Toen Franse en Britse kolonisten in de zeventiende eeuw over Noord-Amerika uitzwierven, bomen omhakten, akkers aanlegden en huizen bouwden, konden veel oorspronkelijke bewoners het niet bevatten.¹⁰⁵ Mensen die grond bezaten, dat was onvoorstelbaar. Zoals chieft Seattle het later stelde, toen een president in 1854 zijn land wilde kopen:

Hoe kun je de lucht kopen of verkopen, de warmte van het land? Dat vinden wij een heel gek idee. Als wij frisheid van de lucht en de sprankeling van het water al niet bezitten, hoe kunt u het dan kopen?¹⁰⁶

De grond was onderdeel van de natuur, zij gaf en nam. Voordat de veelal nomadische

oorspronkelijke bewoners van hun verbazing waren bekomen, waren ze uitgeroeid of weggestopt in een reservaat. Op eigen grond, dat dan weer wel. Naast een ander perspectief op ruimte, was er ineens een nieuw perspectief op tijd. De wereld werd opgedeeld in dagen, weken en jaren, in plaats van volgens het ritme van de natuur en generaties die geweest zijn en die nog komen. De lange termijn werd ook ineens veel minder belangrijk. Terwijl dat daarvoor vanzelfsprekend was. Van de Iroquois-stam komt het 'zeven generaties principe'; elke beslissing die je nu neemt moet bijdragen aan een betere wereld, zeven generaties na jou. Eigenlijk een prima vraag om te stellen tijdens het vaststellen van pakweg een Omgevingsplan.

Maar kolonisten hadden geen aandacht voor dit soort principes. De 'ontdekking' van de nieuwe wereld was behalve op een onstuitbare drang naar winst eveneens gestoeld op een idee van superioriteit, in beschaving, technologie en denken. Dat beeld is aan het kantelen. Inmiddels realiseren we ons dat we veel kunnen leren van animistische culturen. Uit Noord-Amerika, maar ook uit Nieuw-Zeeland. Daar hebben de Maori's na lange strijd eigendomsrechten verkregen voor de Whanganui-rivier. De rivier kan een rechtszaak aanspannen als haar iets wordt aangedaan, bijvoorbeeld wanneer een fabriek haar vervuult. Dat doet de rivier natuurlijk niet zelf, maar menselijke representanten doen het voor haar. Er zijn nog wel wat natuurgebieden te bedenken die we rechten zouden kunnen geven. Het oerbos Białowieża bijvoorbeeld, op de grens van Polen en Wit-Rusland. De bomen hier behoren tot het laatste stukje niet-aangeplant bos van Europa, maar de zaagmachines grommen al.

In Nederland is zo'n manier van kijken intrigerend, maar ook ingewikkeld. Ons hele land is eigenlijk door mensen gemaakt en weer vermaakt. Van de geplante sparren en dennen op de Veluwe tot de polders in Holland en Flevoland, van de

ontgonnen moerassen in de Peel tot de bedachte Markerwadden in een gecreëerd meer. Een deel van de natuur eigendomsrecht geven kan ervoor zorgen dat het landschap nauwelijks meer verandert. En verandering is op zichzelf niet slecht. Wél als het gaat om ondoordachte verdozing van het landschap of doorgeschoten intensivering van de landbouw. Maar niet als het gaat om nieuwe natuur zoals de Markerwadden of ingrepen die het leven voor veel mensen een stuk prettiger maken, zoals dijken die zorgen voor droge voeten. Niet-menselijk eigenaarschap in de Nederlandse context is ingewikkeld, het moet recht doen aan veranderingen en de ingewikkelde relatie tussen mens en natuur in Nederland. Dat betekent niet dat we het niet moeten proberen, het kan een manier van sturing zijn om veel zorgvuldiger om te gaan met de tempolaag van de natuur.

Met andere woorden: planologie moet zich veel meer plooien naar de tempolaag van de natuur.¹⁰⁷ Dat zou een goede toets kunnen zijn bij nieuwbouw: is dit de juiste functie op de juiste plek of zijn er betere opties beschikbaar? Daar zou nationale regie nou wel op haar plaats zijn, bijvoorbeeld door een rijksgrondbank. Gemeenten krijgen nu woningbouwdoelstellingen opgelegd en binnen de gemeentegrenzen zijn er meestal niet zoveel opties. In plaats van een nieuw dorp in de Zuidplaspolder, zou die ontwikkeling uitgeruild kunnen worden met grond op de Brabantse zandgronden waar op dat moment veetelers worden uitgekocht. Of er zou een temporele bestemming op de Zuidplaspolder kunnen komen, die na zeventig jaar afloopt. Als het meevalt met zeespiegelstijging kun je er blijven wonen, zo nee, dan verandert de bestemming in een drassig natuurgebied. Het geeft zekerheid en zeventig jaar is op een mensenleven behoorlijk lang.

Die biofysische grenzen gaan niet alleen over wat water en bodem aankunnen, maar ook over hoe we met menselijk gedrag binnen de grenzen van

een leefbare planeet blijven. Een vertaling daarvan is het stellen van grenzen aan CO₂-verbruik. We zouden bij het plannen van wijken bijvoorbeeld kunnen uitgaan van een koolstofbudget op individueel of wijkniveau. Dit beperkt de keuzevrijheid en daarom vinden veel mensen het nogal radicaal. Het klinkt dan snel communistisch. De denkfout die daaraan ten grondslag ligt, is dat het niet beperken van ons CO₂-gebruik kan leiden tot een inperking van de vrijheid. Misschien niet voor de huidige generatie, maar voor de generatie na ons, die moet leven met een steeds heviger reagerend natuurlijk systeem of met een overheid die een klimaatdictatuur invoert om te redden wat er te redden valt.

Een wijkbudget kan wel degelijk werken. De Zürichse wijk Hunziker Areaal gaat uit van het principe van de 2000 Watt Society. Het energiegebruik van de inwoners is beperkt tot 2000 watt, de wasmachines worden gedeeld en een auto voor de deur mag alleen als je 'm echt nodig hebt. Het is prima wonen in Hunziker. En ik voorspel dat het autoandere leven in de nieuwe Utrechtse wijk Merwede veel mensen eveneens uitstekend zal bevallen.



De bestaande voorbeelden in het heden zijn beperkt, we moeten dan ook veel meer nadenken over wetgeving die in dienst staat van de lange termijn in de ruimtelijke ordening. Ideeën zijn er genoeg: een grondbelasting, een eenentwintigste-eeuwse variant op de erfpacht, temporele zonering, CO₂-budgettering en wetgeving die ruimtelijke ontwikkeling verplicht laat aansluiten bij de eigenschappen van de bodem. Tegelijkertijd zie ik een cultuurverandering – de ‘informele’ instituties – als een minstens zo grote opgave. Langetermijndenken moet vanzelfsprekend

worden voor gemeentelijke planologen en adviesbureaus. En zeker voor projectontwikkelaars, die bewezen hebben een lange adem te hebben. Ze wachten probleemloos decennia tot een stuk grond van functie verandert. Van landbouw naar wonen bijvoorbeeld. Alleen als die woningen er eenmaal staan, houdt die betrokkenheid meestal snel op. Daar zit potentie voor langetermijnbetrokkenheid, die verder kan groeien.

Er zijn nog niet zoveel goede voorbeelden van langetermijnsturing, dat maakt het lastig concreet te worden. Daarvoor is de komende jaren veel denkwerk en voorstellingsvermogen nodig. Bijvoorbeeld van planologen, organisatie-wetenschappers en bestuurskundigen met een sturingsfascinatie – die zijn er genoeg. Dat soort werk verdient waardering. Of het nu gaat om deelname een burgerpanel, het ontwerpen van langetermijnwetgeving of het veranderen van praktijken binnen een organisatie, dat is ‘niet onrealistisch’ of ‘te abstract’, maar een cruciale zoektocht naar het borgen van de wereld van morgen.

DOEN

Dit essay is bijna ten einde, maar de zoektocht naar een planologie van de lange termijn is dat niet. Ik hoop dat deze eerste etappe inspiratie biedt om meer te gaan doen aan een planologie van de lange termijn. Daarmee veranderen we de toekomst van de ruimte ten goede en leren we tegelijkertijd beter wat werkt en niet werkt, wat eigenlijk evident is en waarover we nog veel langer moeten nadenken. Die planologie van de lange termijn is een breed speelveld – variërend van rekeninstrumenten tot ruimtelijk ontwerp, en van ontregelend voorstellingsvermogen tot de regels van het spel.

Daar is veel werk te doen, belangrijk werk, werk dat wat mij betreft te weinig gebeurt. Ik kan niet anders dan enigszins paternalistisch eindigen met een oproep aan de lezer: draag bij aan een planologie van de lange termijn! De directe vervolgvraag is dan natuurlijk: wat kun je doen om het verschil te maken? Om die vraag te beantwoorden helpt de categorisering van de filosoof William MacAskill. Hij onderscheidt drie criteria om te bepalen of je iets moet doen aan een lange-termijnvraagstuk: (i) het moet van belang zijn, (ii) er moet sprake zijn van persistentie en (iii) er moet sprake zijn van contingentie.¹⁰⁸

Belang gaat over de waarde die je aan een vraagstuk hecht. Als je bijvoorbeeld gelooft dat toekomstige generaties zonder al te veel problemen oplossingen kunnen verzinnen voor klimaatverandering, bijvoorbeeld door inventieve dijken en het uit de lucht halen van broeikasgassen, is

het belang van dit vraagstuk voor de ruimtelijke ordening overzichtelijk en beperkt. Als je hiervan niet overtuigd bent, is klimaatverandering ineens wel van groot belang. Dan moet er ruimte in het landschap gereserveerd worden voor waterberging en windmolens. En is het verstandig om nieuwe woningen vooral te bouwen op hogere zandgronden. We kunnen hier ook de discontovoet en disconteren terughalen. Als je vindt dat toekomstige generaties even belangrijk zijn als huidige generaties (MacAskill behoort overigens tot die school), dan maakt dat uit voor wat je belangrijk vindt. Je zal dan veel terughoudender zijn in het neerleggen van klimaatrisico's bij toekomstige generaties, omdat je dat ethisch onaanvaardbaar vindt.

Het tweede criterium, *persistentie*, gaat over de tijdshorizon van een vraagstuk. Hoe lang ijlen de consequenties van een keuze na? Denk aan Mačkić en Beijaert, die zich hevig verzetten omdat tralies de volledige levensduur van een tijdelijke bewoner zouden beïnvloeden. Of andersom: Robert Moses die met de beste bedoelingen zijn vleesmes in het stedelijk weefsel van New York zette, maar daarmee het leven van mensen uit die buurten voor decennia tekende; ineens liep er een snelweg dwars door hun buurt. En zoals ik in de inleiding al benoemde: de vraag waar we nieuwe woonwijken gaan bouwen is een ander voorbeeld van een lange tijdshorizon. Als een plek eenmaal bewoond wordt en zeker als er infrastructuur is aangelegd, moet er heel wat gebeuren wil die functie veranderen. Denk aan extreme krimp omdat een hele industrie in elkaar stort, zoals in de eens bloeiende Amerikaanse autostad Detroit. Vaak is de locatiekeuze van een woonwijk, gepland of organisch, een keuze voor eeuwen. In dit geval moet je ofwel de locatie van woonwijken, met de beste kennis die er nu is, zo plannen dat ze decennia later nog steeds goed functioneren of je moet een meer flexibele omgang met grond hanteren, waarin je na vijftig jaar een modulaire wijk demonteert en ergens anders weer opbouwt.

De derde cruciale vraag die MacAskill opwerpt is of jij degene bent die voor een onderwerp het verschil kan maken. Hiervoor gebruikt hij het historische begrip *contingentie*. Contingentie gaat over historische veranderingen die ook anders hadden kunnen lopen. Een bekend ruimtelijk voorbeeld is de snelweg die de binnenstad van Amsterdam had moeten doorkruisen. Dwars door de Nieuwmarktbuurt heen. De gemeenteraad stemde uiteindelijk tegen. De marge? Één stem. Nu zijn de voorbeelden natuurlijk niet altijd zo groots en meeslepend; verandering gaat in stappen en het is maar zelden dat iemand in een democratie in z'n eentje kan besluiten. En dat is maar goed ook, ruimtelijke ordening is niet gebaat bij een type als Moses. Maar dat betekent niet dat individuen niets kunnen veranderen. Of je nou student bent, ambtenaar, projectontwikkelaar, onderzoeker, activist of adviseur, iedere dag maak je weer keuzes in wat je wel doet en wat je niet doet. Door als ruimtelijk ontwerper tastbaar te maken in wat voor toekomst mensen en dieren na ons gaan leven. Door tijdens een discussie over stedelijke verdichting toekomstige bewoners aan het woord te laten. Of door een opdrachtgever voorstellen met een grex van de lange termijn te gaan werken, omdat je hiermee toekomstige generaties recht doet. De vraag die je je vanuit het idee van contingentie voortdurend moet stellen: ben jij degene die op dit langetermijnvraagstuk het verschil maakt, of zijn je talenten en overtuigingen op een andere plek van grotere waarde?

De zoektocht naar een planologie van de lange termijn is nooit af, maar het is onze verantwoordelijkheid om te blijven zoeken.

NOTEN

- 1 Een vertaling van dit citaat: 'We treat the future like a distant colonial outpost devoid of people, where we can freely dump ecological degradation, technological risk, nuclear waste and public debt, and that we feel at liberty to plunder as we please.' Zie Krznaric' essay: www.bbc.com/future/article/20190318-can-we-reinvent-democracy-for-the-long-term. Er is ook een Nederlandse versie van Krznaric' boek: R. Krznaric, *De goede voorouder. Langetermijndenken voor een kortetermijnwereld*, Ten Have, Utrecht 2021.
- 2 Greta Thunberg hield de speech op 23 september 2019 tijdens de Climate Action Summit in New York. Het IPCC-rapport uit 2023 was qua toon zo mogelijk nog alarmistischer.
- 3 Waarbij moet worden opgemerkt dat in het zogenaamde Brundtland-rapport, *Our Common Future*, veel spanningen zitten met betrekking tot het idee van 'intergenerationele gelijkheid', bijvoorbeeld met betrekking tot de rol van ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden. Zie P. Warde, L. Robin, S. Sörlin, *The Environment. A History of the Idea*. JHU Press, Baltimore, Maryland 2018.
- 4 Rutger Bregman appelleert bijvoorbeeld aan deze trots in zijn essay *Het water komt* uit 2020. R. Bregman, *Het water komt*, de Correspondent, Amsterdam 2020.
- 5 Naoorlogs is overigens niet per definitie 'slecht' en er zijn daarbij ook grote twijfels of fysieke ingrepen sociale problemen oplossen. De vraag die stadsgeografen Wim Ostendorf en Sako Musterd tijdens mijn colleges stadsgeografie op de Universiteit van Amsterdam eindeloos herhaalden: gaat het om probleemwijken of problemen in wijken?
- 6 Bijvoorbeeld: S. Geertman, *Ruimtelijke planning en geografische informatie. Zoektocht naar een Geo-IT methodologie*, faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, Utrecht 1995.
- 7 W. Steigenga, *Van sociale analyse naar sociaal-ruimtelijke constructie*, oratie, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 1962.
- 8 J.M. de Casseres, *Grondslagen der planologie*, De Gids, april: 383, Den Haag 1929.
- 9 Ik baseer me hierbij op de prachtige biografie van Koos Bosma: K. Bosma, *J.M. de Casseres. De eerste planoloog*, Uitgeverij 010, Rotterdam 2003.
- 10 Zie hiervoor onder meer het proefschrift van W.B. Kloos (1939) met de bondige titel *Het Nationaal Plan*.
- 11 Ik besef dat dit een beetje vaag is geformuleerd, maar de Eerste Nota hinkt op verschillende gedachten. Deze allemaal recht doen zou een apart stadssessay veronderstellen.

- 12 Die labjas houdt de gemoederen nogal bezig: is het een illustratie van op wetenschap gestoeld beleid of simpelweg een manier om te voorkomen dat het goede goed niet vies wordt als er getekend wordt? In dit essay ga ik uit van het eerste vanwege de gedeelde betekenis die er aan het beeld wordt gegeven – los van de vraag of dit empirisch juist is. Geen onderwerp van discussie betreft de belangrijke rol die Jacoba Mulder speelde bij de totstandkoming van het AUP, zonder labjas, maar met veel kennis van zaken. Linda Vlassenrood is bezig met een promotieonderzoek naar Jacoba Mulder en er was in 2024 een mooie expositie over haar en andere ‘vrouwen van het AUP’ in het Van Eesterenmuseum.
- 13 Voor een nuancering van dit tijdsbeeld zie het promotieonderzoek van Noor Vet, dat laat zien dat de situatie, zeker op lokaal niveau, veel genuanceerder was dan begrippen als blauwdrukplanning en de ivoren toren doen vermoeden.
- 14 Waarbij aangetekend moet worden dat het AUP binnen de gemeente Amsterdam nog steeds zeer gewaardeerd wordt, zie bijvoorbeeld de expositie *Een betere stad uit 2017*.
- 15 ‘Communicatieve draai’ is een vertaling van ‘communicative turn’, zie P. Healey, ‘The Communicative Turn in Planning Theory and its Implications for Spatial Strategy Formation’, in: *Environment and Planning B. Planning and Design*, 23(2), 217-234, 1996.
- 16 De Deense planoloog Petter Næss formuleert een vergelijkbare kritiek: planning gaat te veel over proces en te weinig over inhoudelijke kennis, in het bijzonder over duurzaamheid. Zie P. Næss, ‘Urban sustainability responsibilities of the European planning profession in the next decades’, in: *European Planning Studies*, 31(11), 2342-2353, 2023.
- 17 Ik heb overigens wel dankbaar gebruikgemaakt van het werk van gewaardeerde collega Michiel van Meeteren, Zie M. van Meeteren, ‘A prehistory of the polycentric urban region: excavating Dutch applied geography, 1930-60’, in: *Regional Studies*, 1-14, 2020. Daarnaast is Han Lörzings *Een land waarover is nagedacht* een uiterst leesbare en boeiende poging honderd jaar ruimtelijke ordening in Nederland recht te doen. Zie H. Lörzing, *Een land waarover is nagedacht*, De Geus/Singel, Amsterdam 2021.
- 18 Ik heb deze term vaak horen vallen, met enig voorbehoud durf ik de oorsprong toe te schrijven aan Joks Janssen.
- 19 Zie ook het advies van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, *Ruimtelijke Ordening in een Veranderend Klimaat*, waaraan ik als extern commissielid mocht bijdragen.
- 20 Deltares, BoschSlabbers, Sweco, *Op Waterbasis. Grenzen aan de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem*, Deltares, Delft 2021.

- 21 Ik zeg bewust 'betrekkelijk' weinig, omdat het niet zo is dat er helemaal niets gebeurde. Maar in mijn waarneming kwam de toekomst- en verbeeldingsgolf echt op gang na de deze jaren.
- 22 Zie voor De Jonge over de lange termijn en het voorkomen van een Wilde Westen onder meer zijn optreden in de podcast Bram.
- 23 Zie hiervoor ook het essay dat Edwin Buitelaar schreef in opdracht van de WRR over *Een deskundige nationale ruimtelijke ordening*: www.wrr.nl/actueel/nieuws/2024/09/12/een-deskundige-nationale-ruimtelijke-ordening.
- 24 Hier het stuk: www.archined.nl/2022/10/de-toekomst-vraagt-om-meer-dan-plaatjes/.
- 25 Wytske Versteeg en ik schreven een hoofdstuk over dit het idee van 'gegronde verbeelding' in het boek *Een ander land* dat in 2022 uitkwam bij Boom onder redactie van Chris Koppen en Patrick Vermeulen.
- 26 Er is een belangrijke stroming in wetenschap en beleid, vooral in het veld dat zich bezighoudt met adaptatiepaden of veranderpaden. In Nederland zijn het Deltaprogramma en Deltares invloedrijke organisaties die zich hiermee bezighouden.
- 27 Ik baseer me op: T. Spit, P. Zoete, *Ruimtelijke ordening in Nederland. Een wetenschappelijke introductie in het vakgebied*, Sdu uitgevers, Den Haag 2009. Ik heb hun tekst op de achterflap iets herschreven zodat het beter in dit essay past.
- 28 Om precies te zijn: het betrof een vacature in de BUCH-regio (Bergen, Uitgeest, Castricum, Heiloo), veel gemeenten werken ambtelijk samen en stellen specialisten als planologen gezamenlijk aan. Op zich een goede ontwikkeling, zodat kleinere gemeenten niet afgebluft worden door grotere gemeenten met meer expertise.
- 29 Onder de huidige Omgevingswet zijn dit Omgevingsplannen.
- 30 Over het totstandkomingsproces van deze visie schreef Zef Hemel een mooi stuk: Z. Hemel, 'Soft planning, medeplichtig aan een metropolitaan verhaal': M.A. Hajer, J. Grijzen, S.A. van 't Klooster, *Sterke verhalen. Hoe Nederland de planologie opnieuw uitvindt*, Uitgeverij 010, Rotterdam 2010, p. 140-152.
- 31 H. Voogd, J. Woltjer, *Facetten van de planologie*, Kluwer Academic Publishers, Alphen aan den Rijn 2009.
- 32 Steffen Nijhuis heeft het in zijn oratie over een enigszins vergelijkbaar begrip: landschapslogica. Zie www.tudelft.nl/2024/bk/intreerede-steffen-nijhuis-landschapslogica.
- 33 Onder Planologen is een podcast gemaakt door Lilian van Karnenbeek, Jannes Willems en Peter Pelzer. In iedere aflevering staat een planologisch concept centraal. Te beluisteren via je favoriete podcastapp.
- 34 Robert A. Caro, *The Power Broker. Robert Moses and the Fall of New York*, Knopf, New York 1975.

- 35 Ik leun voor de beschrijving van het werk en leven van Mansholt zwaar op het geweldige boek *De graanrepubliek* van Frank Westerman uit 2007.
- 36 Er valt wel wat af te dingen op het frame ‘nooit meer honger’, omdat de export ook voor de Tweede Wereldoorlog belangrijk was, zo laat Auke van der Woud zien in zijn boek *Het Landschap, de mensen*. Dat het een effectief frame was staat niet ter discussie.
- 37 Diverse modelstudies benadrukken het belang van een ander dieet om klimaatdoelen te halen. Zie onder meer: D.P. van Vuuren et al., ‘Alternative pathways to the 1.5 C target reduce the need for negative emission technologies’, in: *Nature Climate Change*, 8(5), 391-397, 2018.
- 38 Zie hiervoor de prikkelende studie van de Wageningse hoogleraar Martha Bakker, die een andere categorisering dan gebruikelijk voorstelt: www.wur.nl/en/Research-Results/Chair-groups/Environmental-Sciences/Landscape-Architecture-and-Spatial-Planning-1/Research-LSP/Sustainable-Agriculture/M.Bakker-Een-toekomstvisie-voor-het-landelijk-gebied..htm.
- 39 Dit was de commissie Remkes, rapport beschikbaar via: www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/09/25/eerste-advies-adviescollege-stikstofproblematiek.
- 40 De boeren protesteerden bij het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), dat veel van deze berekeningen uitvoert. Achteraf bleken de meeste berekeningen overigens gewoon te kloppen.
- 41 Zie hier het Volkskrant-artikel: www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-paradoxe-relatie-tussen-boeren-en-brussel-eu-is-geldschiet-en-kwelgeest~bd04af55/.
- 42 Zie hiervoor onder meer het advies van de Raad voor Leefomgeving in Infrastructuur over de Kaderrichtlijn Water. Beschikbaar via: www.rli.nl/nieuws/2023/rli-brengt-advies-uit-over-beleidsaanpak-kaderrichtlijn-water.
- 43 Gebaseerd op: www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-broeikasgassen/welke-sectoren-stoten-broeikasgassen-uit. Een interessante en radicale wat-als-verkenning, die wel de rol van broeikasgassen meeneemt, is Veganland, zie www.veganland.nl.
- 44 Ook dit citaat komt uit Westerman.
- 45 In Nederland zijn onder meer Groningse planologen als Gert de Roo en Ward Rauws voorstander van zo’n adaptieve planning.
- 46 Interessant is overigens dat in de tender voor de herontwikkeling van de Bijlmerbajes de kwaliteit van het voorstel zwaarder woog dan het financiële bod. Zie E. Buitelaar et al., ‘Public entrepreneurship in private land markets: Contracting dilemmas around selling Amsterdam’s major prison’, in: *Planning Theory & Practice*, 23(2), 248-264, 2022.

- 47 Zie D.A. Schön, 'The theory of inquiry: Dewey's legacy to education', in: *Curriculum Inquiry*, 22(2), 119-139, 1992.
- 48 Het citaat komt uit dit boek: D.H. Meadows, *Thinking in Systems. A Primer*, Chelsea Green Publishing, Main 2008. Om precies te zijn: ze spreekt over de rol van de 'rentevoet die vervolgens leidde tot een discontovoet' (p. 182).
- 49 De definitie komt van de website van Rijkswaterstaat: www.rwseconomie.nl/discontovoet.
- 50 Dank aan Niek Mouder, die me zowel de MKBA als discontovoet goed leerde begrijpen.
- 51 Analytisch klopt dit eigenlijk niet: er zijn onvoorziene tegenvallers, maar ook onvoorziene baten. De argumentatie voor de discontovoet is dus onevenwichtig. Hiermee geconfronteerd, merkte Annius Hoornstra op dat dit vanuit praktisch oogpunt wel te begrijpen is: het is gemakkelijker meevallers op te vangen dan tegenvallers.
- 52 N. Stern, *The Economics of Climate Change. The Stern Review*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- 53 Voor de liefhebbers is er dit rapport uit 2010 dat ingaat op de beoordeling van gebiedsontwikkelingsprojecten in het kader van de Nota Ruimte uit 2006: www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/evaluatie-beoordeling-nota-ruimte-projecten.pdf.
- 54 Het volledige stuk is terug te lezen op Rooilijn: www.rooilijn.nl/artikelen/de-grondexploitatie-een-kleine-geschiedenis-van-een-belangrijk-begrip/.
- 55 Deze term komt van Auke van der Woud, die een gelijknamig boek schreef.
- 56 Annius Hoornstra en collega's schreven een uitstekende uiteenzetting van de financiële keten, inclusief de verschillende soorten begrotingen daarin. Dit opknippen van begroting is ook een typisch Nederlands fenomeen. Hier het essay: www.thepositivelab.earth/s/Essay-City-Deal-Openbare-Ruimte-De-bekostiging-van-beheer-openbare-ruimte-in-vastgoed-en-gebiedsontw.pdf.
- 57 Als de tijdshorizon van een grex verlengd wordt, speelt de discontovoet vermoedelijk wel een belangrijke rol.
- 58 Ik heb het hier over de baten van klimaatadaptatie in de grex. Er is mogelijk wel een positief effect op de huizenprijzen van meer water en groen, aan de andere kant is er minder uitgeefbare grond beschikbaar, wat minder positief is voor het resultaat van het grex.
- 59 Met Fakton heb ik daarnaast nog andere gesprekken en verkenningen uitgevoerd. AeiSo was daar vaak bij, maar ook zijn collega's Daan Florijn, Tim van der Zaan, Nathan Westerhuis en Daniël Zantinge.
- 60 Zie onder meer deze reportage op AT5: www.at5.nl/artikelen/224636/sociale-huurders-betalen-stadswarmte-amsterdam.
- 61 Onder meer *Forbes* en *The Guardian* berichtten over Merwede.

- 62 In ons boek *Neighbourhoods for the Future* proberen we dat gat deels te dichten.
- 63 Dit is niet de plek om de oorzaken van de wooncrisis uitgebreid te bespreken. Het tekort aan woningen is één van die oorzaken, maar zeker niet de enige.
- 64 Er is veel geschreven over wat een duurzaamheidstransitie precies is, in het bijzonder in Nederland. Zie onder meer de website van het Dutch Research Institute on Transitions (DRIFT).
- 65 In een opiniestuk dat Ward Rauws en ik schreven, benadrukten we ook dat er meer aandacht moet komen voor welke ruimteclaims we niet meer of minder willen, zie www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-met-18-miljoen-mensen-vraagt-de-ruimtelijke-puzzel-om-nieuwe-spelregels~b6add1a3/.
- 66 Zie hier het filmpje: www.youtube.com/watch?v=bvKIdqeR1bg&t=9s.
- 67 Zie het voorontwerp Nota Ruimte hier: open.overheid.nl/documenten/15f91cbd-8b38-47e7-a036-5f8f4310e886/file.
- 68 Zie W. Zonneveld, *Conceptvorming in de ruimtelijke planning. Patronen en processen*, Universiteit van Amsterdam, Planologisch en Demografisch Instituut, Amsterdam 1991.
- 69 Dit is één van haar essays in het boek *Afhankelijkheidsverklaring*: R. de Wit, *Afhankelijkheidsverklaring*, Atlas/Contact, Amsterdam/Antwerpen 2019.
- 70 P. Pelzer, *Usefulness of Planning Support Systems. Conceptual perspectives and practitioners' experiences* (proefschrift, InPlanning), Utrecht 2015. Beschikbaar via: dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/312867/Pelzer.pdf?sequence=1.
- 71 Het boek *Het recht van de snelste* dat Thalia Verkade en Marco te Brömmelstroet over dit onderwerp schreven, legt dit allemaal veel beter uit dan ik in een paar zinnen kan doen: T. Verkade, M.C.G. te Brömmelstroet, *Het recht van de snelste. Hoe ons verkeer steeds asocialer werd*, de Correspondent, Amsterdam 2020. Met Luca Bertolini heb ik een aantal ongepubliceerde eerste denkoefeningen over het idee van nabijheidsrijkdom gedaan. Volgens mij heeft Bertolini het begrip ook gemunt.
- 72 Het zinnetje wordt vaak aan de Amerikaanse literatuurwetenschapper Frederic Jameson toegeschreven.
- 73 Er is geen consensus over de bezoekersaantallen, maar dat het er miljoenen waren, staat wel vast. Ik volg de cijfers van Rydell: R.W. Rydell, *World of Fairs. The Century-of-Progress Expositions*, University of Chicago Press, Chicago 1993.
- 74 De transitie naar hernieuwbare energie (zon, wind, water(stof)) laat ik hier buiten beschouwing, omdat die in elk scenario noodzakelijk is.
- 75 Dank aan Federico Savini voor de inzichten over ontgroei en prefiguratie; de toepassing op planologie in dit essay

- inclusief mogelijke misverstanden komt voor mijn rekening.
- 76 Het idee van voorstellingslogica's (*imaginative logics*) hebben Wytske Versteeg en ik ontwikkeld. Zie P. Pelzer, W. Versteeg, 'Imagination for Change. The Post-Fossil City Contest', in: *Futures*, 108, 12-26, 2019.
 - 77 Zie voor een uitgebreide beschrijving van deze casus: P. Pelzer et al., 'Planning for 1000 years: the R^oaängen experiment', in: *Urban Planning*, Online first, 2021.
 - 78 Die kwalificatie komt van Kirsten Hannema in de *Volkskrant*: www.volkskrant.nl/cultuur-media/zakelijke-bolster-groene-pit-dat-is-het-multifunctionele-gebouw-valley-op-de-amsterdamse-zuidas-b4728f67/.
 - 79 Het stuk van Mark Minkjan verscheen in 2015 op platform Vice: www.vice.com/nl/article/ae4q7p/het-nieuwste-gebouw-op-de-amsterdamse-zuidas-is-een-plaatje-en-niet-veel-meer-dan-dat.
 - 80 Hier de reportage van John Schoorl: www.volkskrant.nl/volkskrant-magazine/wie-wonen-er-in-de-valley-die-opvallende-torens-op-de-zuidas-alsof-heel-amsterdam-zuid-in-een-gebouw-is-gezet-b5a99d57/.
 - 81 De ontwerpers aan wier (grote) voorstellingsvermogen Bertha ontsproot, zijn Asja Eggers en Ottonie von Roeder. Ze wonnen met Bertha later nog een andere ontwerprijds.
 - 82 Brand had het overigens geleend van de Britse architect Frank Duffy en paste het aanvankelijk vooral toe op woningen, maar eigenlijk is dit idee breder zichtbaar. In een boek uit 1995 werkte Brand het idee voor het eerst uit: S. Brand, *How Buildings Learn. What Happens after they're Built*, Penguin, Londen 1995.
 - 83 Zo heet de dienst ten tijde van schrijven.
 - 84 Los van de vraag of woonbehoeften inderdaad stabiel zijn, valt op dit frame wel wat af te dingen. Onderzoek van het PBL wijst uit dat mensen bereid zijn te betalen voor appartementen, los van waar deze staan. Zie dit artikel op Ruimte en Wonen: www.ruimteenwonen.nl/article/15050/MjFhOGQ3N2I1ZWVjM2Y3OTFINDQzYzVhMThmOTUwY2M=.
 - 85 A. van der Woud, *Het landschap, de mensen. Nederland 1850-1940*, Prometheus, Amsterdam 2020.
 - 86 Deltares, BoschSlabbers, Sweco, *Op Waterbasis. Grenzen aan de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem*, Deltares, Delft 2021.
 - 87 Helen Couclelis schreef hier een mooi academisch artikel over, dat deze verschuiving van management naar planning betreft. H. Couclelis, "Where has the Future Gone?" Rethinking the Role of Integrated Land-Use Models in Spatial Planning', in: *Environment and Planning A*, 37(8), 1353-1371, 2005.
 - 88 Het citaat komt uit een aflevering van De Nieuws BV; naast Julius Terpstra is daar Rabobank-econoom Nic

- Vrieselaar aanwezig, een van de experts die wezen op de negatieve gevolgen. Terugkijken kan via: www.nporadio1.nl/de-nieuws-bv/onderwerpen/63055-2020-08-10-een-woning-kopen-vergeet-het-maar.
- 89 De bespreking van Rijnenburg in dit essay maakt gebruik van een wetenschappelijk artikel dat ik samen met Edwin Buitelaar, Jasper Lebbing, Lilian van Karnenbeek en Martijn van den Hurk schreef. Beschikbaar op verzoek.
 - 90 Dit is inclusief Vleuten-De Meern.
 - 91 Het Groene Hart in de Randstad was lang het hart van de Nederlandse 'planningsdoctrine' (Faludi en Van der Valk, 1994), maar dat concept staat de afgelopen decennia onder druk, zowel door bebouwing in het Groene Hart als ontwikkelingen elders in Nederland – zoals de Zandstad of Bandstad.
 - 92 Zie www.kabinetsformatie2023.nl/documenten/publicaties/2024/05/16/hoofdpijnenakkoord-tussen-de-fracties-van-pvv-vvd-nsc-en-bbb.
 - 93 Let op: dit is een waardesprong waar de plankosten en kosten voor bouwrijp maken nog vanaf moeten, dat kan zeker op slappe bodem flink oplopen. Het surplus verdwijnt dus niet volledig in de zakken van de grondeigenaar!
 - 94 Zie dit visiestuk van een directeur van Synchroon synchroon.nl/vol-op-de-toekomst-vol-op-de-stad/
 - 95 Zie toelichting hierin: denuk.nl/ramphastos-over-aan-en-verkoop-grond-mewerdekanalzone-we-hebben-een-prima-rendement-gerealiseerd-dat-heeft-niets-te-maken-met-speculatie/. Overigens werden er later miljoenen aan subsidie vanuit de rijksoverheid in Merwede gestoken.
 - 96 Kingma's boek is een aanrader. Kingma is overigens duidelijk over de beweging die BPD gemaakt heeft: de idealen zijn opgeofferd voor de winst. Een titel van het boek zou ook kunnen zijn: *Van Ideaal naar Kapitaal*. Enfin, dit is het boek: J. Kingma, *Tussen ideaal en kapitaal*. Bouwfonds 1946-2006, Vantilt, Nijmegen 2016.
 - 97 Deze term is een parafrase op het werk van Taleb, zie hiervoor ons boek: M. Hajer et al., *Neighbourhoods for the Future: a Plea for a Social and Ecological Urbanism*, Trancity*Valiz, Haarlem/Amsterdam 2020.
 - 98 Deze ontwerpstudie werd geleid door Posad Maxwan. Er is naast een ontwerpstudie ook een financiële analyse die de moeite waard is. Lees er onder andere hier meer over: static1.squarespace.com/static/62122da170170d2bb8ccc1dd/t/669e35b6040ba14de333c1b6/1721644475151/240711_Eindrapport+Drijvende+Steden+Fase+2_100%25+versie-gecomprimeerd.pdf.
 - 99 In het voorontwerp van de Nota Ruimte wordt hier een beetje op gehint met het idee van 'Heel Nederland', maar het is ten tijde van schrijven nog te vroeg om deze ontwerpnota op waarde te schatten.

- 100 Ik put hier en wanneer ik de reactie van Macron bespreek uit een mooi artikel van Angela Dekker in *De Groene Amsterdammer* van 28 juli 2021: www.groene.nl/artikel/macron-heeft-ons-verraden.
- 101 Zie hier het rapport dat verscheen bij de Ruimteraadpleging: populytics.nl/wp-content/uploads/2024/04/Resultaten-PWE-raadpleging-Nota-Ruimte-v240314.pdf.
- 102 Mouter maakt dit punt in een boekhoofdstuk dat binnenkort verschijnt en bij de auteur opgevraagd kan worden. Lisette van Beek maakte in haar proefschrift ook een vergelijking tussen een burgerberaad en een PWE. Zie L. van Beek et al., 'Experts and expertise in practices of citizen engagement in climate policy: a comparative analysis of two contrasting cases', in: *Climatic Change*, 177(1), 10, 2024.
- 103 L. de Klerk, R. van der Wouden, *Ruimtelijke Ordening. Geschiedenis van de stedelijke en regionale planning in Nederland, 1200-nu*, nai010 uitgevers, Rotterdam 2021.
- 104 Op Springtij Forum 2021 waar ik Loods 'Toekomst voor de ruimte' was, hebben we dit thema verdiept, dank aan Edwin Buitelaar, Wouter Veldhuis, Simon Franke en Max Weghorst voor de vruchtbare gedachtewisseling over grond en rechtvaardigheid in de voorbereiding hierop.
- 105 Zie ook de prachtige roman *Barkskins* van Annie Proulx, dat de levens beschrijft van verschillende generaties mensen en bomen in Noord-Amerika: A. Proulx, *Barkskins. A Novel*, Simon and Schuster, New York 2016.
- 106 Het is overigens de vraag of chief Seattle die woorden ooit zo heeft uitgesproken. Ze zijn eerst opgeschreven door Henry Smith, maar ook daarover is discussie. Daaraan wordt een hele Wikipedia-pagina gewijd: en.wikipedia.org/wiki/Chief_Seattle%27s_speech.
- 107 Dit is de titel van het essay van Deltares et al. dat ik al eerder aanhaalde: Deltares, BoschSlabbers, Sweco, *Op Waterbasis. Grenzen aan de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem*, Deltares, Delft 2021.
- 108 Zie het boek van MacAskill *What we owe the future*. Ook de kritiek op dat boek en op het effectief altruïsme dat hij aanhangt, is gemakkelijk online te vinden en relevant. Het is mij bij MacAskill vooral te doen om zijn categorisering die het denken over wat we kunnen doen aan planologie van de lange termijn aanscherpt, interpreteer het aanhalen van MacAskill dus niet als een noodzakelijke omarming van andere principes van het effectief altruïsme.

DANKWOORD

Bij de oorspronkelijke versie

Dank voor jullie waardevolle suggesties naar aanleiding van de concepttekst: Edwin Buitelaar, Stan Geertman, Martijn van den Hurk, Jeroen Niemans, Jeroen Oomen, Wytske Versteeg en Patrick Witte. Dank ook aan Maarten Hajer, Jesse Hoffman, Tine Bénéker en heel veel anderen voor het samen denken over de toekomst. De inzichten uit Clara Bovens' literatuurstudie naar langetermijninstituten hebben bijgedragen aan het hoofdstuk over sturing. De geïnterviewden dank ik voor alle antwoorden op mijn vragen. Het idee voor dit essay ontstond door het doceren van de cursus Planningmethoden, dank aan de docenten met wie ik door de jaren heen mocht samenwerken en de studenten die mij dwongen ingewikkelde ideeën helder te presenteren. Verschillende onderwerpen uit dit essay heb ik eerder tijdens bijeenkomsten gepresenteerd of met anderen verkend, onder meer tijdens Springtij Forum 2021. Door Mia Kabalt werd dit essay ook een langetermijnproject. Het is haar en haar moeder meer dan vergeven.

De publicatie van de oorspronkelijke versie werd mede mogelijk gemaakt door de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen Stichting.

Bij de geactualiseerde versie

Het idee voor de herziening van dit stadsessay ontstond tijdens het doceren van de eerstejaars-cursus Strijd om de Ruimte, waarin studenten en mijn mededocenten het lezen en met uitstekende vragen en suggesties kwamen. Veel dank hiervoor. Daarnaast dank voor het lezen van (delen van) de concepttekst: Josje Bouwmeester, Edwin Buitelaar, Bouke van Gorp, Michiel van Meeteren, Remon Rooij, Ward Rauws, Noor Vet en Mare de Wit. Tot slot dank aan Simon Franke voor het vertrouwen in deze herziening en de scherpe suggesties.

De publicatie van de geactualiseerde versie werd mede mogelijk gemaakt door het departement Sociale Geografie en Planologie van de Universiteit Utrecht.

COLOFON

Ontwerp: Meeusontwerpt
Tekstcorrectie: Marianne Lahr
Drukwerk: Scanlaser
Uitgevers: Simon Franke – Trancity,
Eli Witteman / Astrid Vorstermans – Valiz

© Peter Pelzer

ISBN 978-94-93246-41-6

NUR 758

De pdf is als gratis download beschikbaar via www.trancity.nl.
Herplaatsing hiervan op andere websites is niet toegestaan.

In de serie stadsessays verscheen eerder:

- Simon Franke / Wouter Veldhuis: *Onderweg naar de rechtvaardige stad. Over nabijheid, vertrouwen, wederkerigheid en gemeenschap.*
- Hans Teerds: *De ruimte die we delen. Hoe maken we architectuur en stedenbouw politiek?*
- Arie Lengkeek: *Architectuur in het midden. Stadsbouwgroepen voor een nieuwe wooncultuur.*
- Frans Soeterbroek: *Omstreden plannen, onderschatte burgers. De stad verdichten met bewoners.*
- Edwin Buitelaar: *Maximaal, gelijk, voldoende, vrij. Vier perspectieven op de rechtvaardige stad.*
- Arnold Reijndorp: *De Nieuwe Stad. Een gebruiksaanwijzing.*
- Annemarie Kok: *Herinnering aan de rechtsstaat. Pleidooi voor serieus openbaar bestuur.*
- Simon Franke / Wouter Veldhuis: *De verkenning van de rechtvaardige stad. Stedenbouw en de economisering van de ruimte*
- Annemarie Kok: *Binding genoeg. De stad en het geheim van aangenaam samenleven.*

TRANCITY*VALIZ

Trancity en Valiz vinden elkaar in een gemeenschappelijke opvatting over de functie van publicaties. De boeken bieden kritische reflectie, interdisciplinaire inspiratie en verbinden culturele disciplines en economische en sociaal-maatschappelijke kwesties.

Stad, stedelijke ontwikkeling en publieke domein zijn de kern van de gemeenschappelijk publicaties. Ruimtelijke vraagstukken in architectuur en stedenbouw hebben daarbij een gelijkwaardige inbreng nodig vanuit een sociale, culturele en economische dynamiek. In wijken en buurten is het initiatief van bewoners en gebruikers minstens zo belangrijk als het beleid van overheden en maatschappelijke organisaties. Dit zijn noties waarmee het fonds trancity*valiz wordt samengesteld.

De ruimtelijke inrichting van ons land wordt met langetermijncrises geconfronteerd: klimaat, biodiversiteit, wonen en sociale ongelijkheid. We reageren daarop met kortetermijnantwoorden, terwijl we juist precies het tegenovergestelde nodig hebben: een planologie van de lange termijn. Dat was in 2021 de boodschap van dit stadssessay. De laatste jaren groeide, gelukkig, de aandacht voor onze ruimtelijke toekomst. Maar daarmee is de vraag hóé we de lange termijn belangrijker maken nog niet beantwoord.

Reden voor een grondig geactualiseerde versie van *Verantwoordelijk voor de toekomst* met verschillende uitgangspunten: we moeten bij het langetermijndenken verder kijken dan alleen het ruimtelijk ontwerp; we mogen groots en meeslepend spreken over de toekomst, mits we daarbij niet losgezongen raken van beslissingen in het nu; we praten te veel over eindbeelden en te weinig over de weg daar naartoe. Deze zoektocht inspireert en geeft richting aan die planologie van de lange termijn.

Peter Pelzer was tussen 2011 en 2024 in verschillende rollen verbonden aan de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Vanaf 2025 is hij hoogleraar Planologie aan de faculteit Bouwkunde van de TU Delft.

stadssessays

trancity*valiz, over de stad,
stedelijke ontwikkeling en het publiek domein

ISBN 978-94-93246-41-6

